

לא שיעקר [השם] יעקב ממקומו [שמצינו שהקב"ה קראו יעקב אחרי זה], אלא ישראל עיקר ויעקב טפל לו. וכן נאמר [פ"י] זה עוד ראיה שבגאולה העתידה יזכירו יציאת מצרים, "אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו", "אל תזכרו ראשונות", זה שעבוד מלכות, "וקדמוניות אל תתבוננו", זו יציאת מצרים. [בפסוק הבאה נאמר] "הנני עושה חדשה עתה תצמח", רב יוסף לימד, זו [הפסוק מדבר על] מלחמת גוג ומגוג. משל, למה הדבר דומה, לאדם שהיה מהלך בדרך ופגע בו זאב וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי. פגע בו ארי וניצל ממנו, והיה מספר והולך מעשה ארי. פגע בו נחש וניצל ממנו, שחכ מעשה שניהם והיה מספר והולך מעשה נחש, כמו כן ישראל, צרות אחרונות משכחות את הראשונות.

[נאמר בפסוק] "אברם הוא אברהם", בתחלה נעשה אב לארם [שאברהם היה מארץ ארם, ונעשה אב לאנשי מדינתו], ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו [כמו שנאמר "אב המון גוים נתתיך"].

[הגמ' ממשיך לבאר כדוגמת שינוי השם באברהם מה שהיה בשרה]. שרי היא שרה, בתחלה נעשית שרי לאומתה [פ"י] שרי בלשון יחיד, שהיא בלשון רב על אומתה, ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו [וכאן שרה כלשון רבים].

בר קפרא לימד, כל הקורא לאברהם אברם, עובר במצות עשה, שנאמר "והיה שמך אברהם". רבי אליעזר אומר, עובר באיסור לא תעשה, שנאמר "ולא יקרא עוד את שמך אברם".

[מקשה הגמ' אלא מעתה הקורא לשרה שרי גם כן [עובר בלאו ועשה. ומתוך הגמ', לא, יש לחלק, שכן] שם, הקב"ה אמר לאברהם, "שרי אשתך, לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה" [והרי זה נצטווה רק לאברהם ולא לכל העולם, כמו בשינוי השם של אברהם אבינו].

[עוד מקשה הגמ' אלא מעתה, הקורא ליעקב יעקב גם כן [עובר בלאו ועשה. ומתוך הגמ', לא, יש לחלק, שכן] שם שונה שחזר הפסוק [וקראו יעקב], שנאמר "ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב".

רבי יוסי בר אבין ואם [תרצה] לומר רבי יוסי בר זבידא, שאל, [נאמר] "אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם" [והרי הפסוק חזר וקראו אברם, ואיך עובר עבירה לקראתו אברם]. אמר לו, שם הנביא מסדר שבחו של הקב"ה על מה שהיה בתחילה [שבחר בו להיות שמו אברם, ושמח שמו אברהם].

הדרן עלך מאימתי

משנה. היה קורא בתורה [פרשת קריאת שמע] והגיע זמן קריאה [של השמע או של ערבית או של שחרית], אם כוון לבו, יצא¹.

[בין] הפרקים [של קריאת שמע] שואל מפני הכבוד [פ"י] שואל בשלום אדם נכבד שראוי להקדים לו שלום [וגם] משיב [לו]. ובאמצע [הברכה או הפרק], שואל מפני היראה [פ"י] שואל בשלום אדם שהוא מפקד שלא יהרגהו [וגם] משיב [אבל מפני הכבוד אסור], דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, באמצע [הפרקים] שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד. ובין [הפרקים] שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם².

¹ ע"י ש"ע (א"ח ס"ו ס"ה): הקורא את שמע ולא כוון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל, לא יצא ידי חובתו. והשאר, אם לא כוון לבו אפילו היה קורא בתורה, או מגיה הפרשיות האלו בעונת קריאת שמע, יצא, והוא שכוון לבו בפסוק ראשון:

משנה ברורה: כיון לבו - כונה זו האמורה כאן איננו הכונה האמורה בס"ד דשם הוא הכונה לצאת ידי חובת מצוה זה בעיני כלל הפרשיות [כמו שכתב הריטב"א ב"ה] ושיטה מקובצת בברכות משא"כ כונה זו הוא להתבונן ולשום על לבו מה שהוא אומר ולכן הוא לעיכובא רק בפסוק ראשון שיש בו עיקר קבלת עול מלכות שמים ואחדותו ית' ו"א שאפילו כונה לצאת הוא לעיכובא רק בפסוק ראשון:

או מגיה - והוא שקורא כהלכתה:

² ע"י ש"ע (א"ח ס"ו ס"א): בין הפרקים, שואל בשלום אדם נכבד, ומשיב שלום לכל אדם. ובאמצע, שואל בשלום מי שהוא ירא ממנו כגון: אביו או רבו, או מי שהוא גדול ממנו בחכמה וכ"ש מלך או אנס, ומשיב שלום לאדם נכבד ואפילו באמצע הפסוק, חוץ מפסוק שמע ישראל בשכמל"ו שלא יפסיק בהם כלל, אם לא מפני מי שירא שמה יהרגנו:

משנה ברורה: בין הפרקים - דוקא בשפגעו זה את זה ממילא אבל במשכים לפתחו או לילך בהכ"נ ממקום הקבוע לו למקום חבירו ליתן לו שלום ואפילו לאביו ורבו אסור ואפילו קודם שהתחיל ברוך שאמר כיון שהוא קודם התפלה [פמ"ג בסימן פ"ט ע"ש בפרש"י] וכן מוכח לפי הטעם האמור בגמרא "ד דבמה חשבתי לזה וכו' ע"ש בפרש"י ועיין בקידושין ל"ג ע"ב שלא יהא כבודו חמור מכבוד שמים]:

שואל בשלום - אפילו בלשון לע"ז. ודוקא בפנים חדשות שואל ומשיב שאם לא ישיב יבא לידי שנאה ובספר החינוך ג"כ כתב דמי שלא ראינו שיקפיד על תבירו כלל לא יפסיק אפילו בין הפרקים ע"כ לפי מנהגנו כהיום שאין אנו נוהגין לשאול בשלום בהכ"נ בעת התפלה חלילה לשאול או להשיב אפילו ד"ת לא בין הפרקים ולא בפסוקי דמרה. אם עבר והפסיק בק"ש אפילו במקום שאין

אלו הן בין הפרקים¹, בין ברכה ראשונה לשניה, בין שניה לשמע, בין שמע ליהיה אם שמוע, בין והיה אם שמוע לויאמר, בין ויאמר לאמת ויציב. רבי יהודה אומר, בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק.

אמר רבי יהושע בן קרחה, למה קדמה פרשת שמע² ליהיה אם שמוע, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה, ואחר כך מקבל עליו עול מצות. [ולמה קדמה פרשת] והיה אם שמוע לויאמר, שהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה, [אבל פרשת] ויאמר [שהוא יציאת] אינו נוהג אלא ביום בלבד [שנאמר בציצית "וראיכם אותו" למטה כסות לילה].

גמרא. מזה [שכתוב במשנה שרק אם כוון לבו יצא] לומדים, שמצות צריכות כוונה [ואם לא כוון בעשייתם לשם מצוה לא קיים המצוה, וקשה שיש צד שהתקוע בשופר לשם שיר יצא. ומתוך הגמ', לפי הצד הזה] מה הוא [אם כוון לבו], לקרות. [מקשה הגמ', וכי צריך כוון] לקרות, הרי הוא קורא. [מתוך הגמ', כאן מדובר באדם] שקורא להגיה [את הספר אם יש בו טעות, ולא מתכוין לקרא בכלל].

הרבנים למדו, קריאת שמע ככתבה [פ"י] בלשון הקודש, דברי רבי, וחכמים אומרים, בכל לשון. מה טעמו של רבי. נאמר בפסוק "והיו", היינו שצריכים להיות בהוייתם. ורבנן מה טעמם. נאמר בפסוק, "שמע", בכל לשון שאתה שומע.

ולפי רבי, הרי גם כתוב "שמע" [ואיך הוא דורש אותו]. אותו צריכים [לדרוש להלכה] השמע לאזניך מה שאתה מוציא מפיך [ואם לא שמעת מה שאמרת לא קיימת המצוה]. ורבנן סוברים כמו זה שאמר, [אם קרא קריאת שמע אפילו] לא השמיע לאזנו, יצא.

ורבנן הרי גם כתוב "והיו". [ואיך הם דורשים אותו]. אותו צריכים [לדרוש להלכה] שלא יקרא למפרע. ומאיפה רבי לומד שלא יקרא למפרע. הוא לומד אותו מזה שהיה יכול להיות כתוב, "והיו דברים [האלה וכו']", ומזה שכתוב "הדברים" [התוספת אות ה' מלמד הלכה זו שלא יקרא למפרע]. ורבנן לא דורשים "דברים" "הדברים".

[מזה שרבי צריך פסוק ללמד שיקרא קריאת שמע בלשון הקודש] רואים שרבי סובר שכל התורה כולה נאמרה [לקרא] בכל לשון, שאם אתה סובר [שכל התורה] נאמרה [לקרא רק] בלשון הקודש, למה כתב ה' ית' בתורה [הגמ'] זה נצרך, משום שנאמר "שמע" [ושלא לדרושה בכל לשון שאתה שומע].

[מזה שרבנן צריכים פסוק ללמד שיקרא קריאת שמע בכל לשון] רואים שרבנן סוברים שכל התורה כולה נאמרה [לקראתה רק] בלשון הקודש, שאם תחשוב שנאמרה [לקראתה] בכל לשון, למה כתב ה' ית' בתורה "שמע". [מתוך הגמ'] צריכים [את זה], משום שנאמר "והיו" [ושלא ללמד שצריכים לקראתו דווקא בלשון הקודש].

[מה שהזכרנו לעיל] הרבנים למדו, "והיו", [מלמד] שלא יקרא למפרע. "הדברים על לבבך", [מלמד] יכול תהא כל הפרשה צריכה כוונה, מלמד הנאמר, "האלה", עד כאן [פ"י] עד מילת "על לבבך" צריכה כוונה, מכאן ואילך אין צריכה כוונה, דברי רבי אליעזר. אמר לו רבי עקיבא, הרי

רשאי להפסיק ולא שהה כדי לגמור את כולה לכ"ע אינו חוזר רק לאותו הפסוק ו"א לאותו התיבה שפסק ממנה אם הוא במקום דסליק ענינא:

אדם נכבד - שראוי להקדים לו שלום כגון שהוא זקן או ת"ח וכן אם הוא עשיר שראוי לכבד לו מחמת עשור:

לכל אדם - שהקדים לו שלום ומשמע בחידושי הרשב"א דמותר לכתחלה לשאול בשלום הקורא אף על פי שיועד שיצטרך להשיבו ועיין לעיל בסק"ב:

אביו או רבו - ר"ל רבו מובהק שעיקר תורתו הימנו אף על פי שהוא גדול בתורה עתה יותר מרבו ושייך בהו מורא משנאמר איש אמו ואביו תיראו ותנן ומורא רבך כמורא שמים:

גדול ממנו - ואם הם שוים הוי בכלל מפני הכבוד ואם הקורא גדול ממנו אינו מפסיק כלל אפי' לת"ח:

בחכמה - והאחרונים פסקו דאפי' אם הוא גדול ממנו הוי רק מפני הכבוד אם לא שהוא ת"ח מופלג בדורו אז הוי בכלל מורא:

וכ"ש מלך - אפי' מלך ישראל הוי בכלל מפני היראה שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך:

או אנס - או מלשין:

הפסוק - י"א דבאמצע הפסוק לא יפסיק אם לא במקום דסליק ענינא ואם פסק חוזר אח"כ לתחלת הפסוק. ולענין מעשה כשמפסיק לענות קדיש או קדושה כמו שיתבאר לקמיה אם א"א לו למהר לסיים הענין יכול לפסוק אפילו באמצע הענין ולסמוך על בעלי סברא הראשונה שלא חלקו בכך לצורך מצוה רבה כזו ולענות עם הצבור ואח"כ יחזור לתחלת הפסוק:

חוץ מפסוק - שאין דבר גדול קבלת מלכות שמים ומטעם זה לא יפסיק ג"כ בין שמע ישראל בשכמל"ו שגם הוא מכלל היחוד [ב"י]:

בהם כלל - משמע דאפילו קדיש וקדושה וברכו לא יענה ועיין בבה"ל. ואפשר דאם הקריאה היה לאחר ג' שעות דהוא רק כקורא בתורה צריך להפסיק:

אם לא וכו' - ודינו הוא כמו בתפלה לקמן בסימן ק"ד:

[יג ע"ב]

נאמר "אשר אנכי מצוץ היום על לבבך", מכאן אתה למד שכל הפרשה כולה צריכה כוונה. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, הלכה כרבי עקיבא.

יש שלמדו את זה [שאמר רבה בר בר חנה] על זה שלמדנו בבבלי, הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו, רבי אחא בשם רבי יהודה אומר, כיון שכוון לבו בפרק ראשון, שוב אינו צריך. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, הלכה כרבי אחא שאמר בשם רבי יהודה.

למדנו בבבלי, אחר, "והיו" [מלמד] שלא יקרא למפרע. "על לבבך", רב זוטרא אומר, עד כאן [פ"י כל הפרשה הראשונה] מצות כוונה, מכאן ואילך [פרשת והיה אם שמוע] מצות קריאה. רבי יאשיה אומר, עד כאן מצות קריאה, מכאן ואילך מצות כוונה. [מקשה הגמ' מה שונה מכאן ואילך מצות קריאה, שנאמר "לדבר בס", גם כאן [פ"י בפרשה ראשונה] נאמר "ודברת בס". [מתרץ הגמ'] כך אמר [רב זוטרא], עד כאן, מצות כוונה וקריאה, מכאן ואילך [מצות] קריאה בלא [מצות] כוונה. ומה שונה שעד כאן מצות כוונה וקריאה, שנאמר "על לבבך וכו' ודברת בס", גם שם נאמר "על לבבכם וכו' לדבר בס". [מתרץ הגמ'] אותו נצרך [ללמד] הדרשה של רבי יצחק, שאמר, "ושמתם את דברי אלה", צריכה שתהא [התפילין של יד] שימה כנגד הלב [היינו כנגד הלב] של יד על השריר נוטה [לפנים].

אמר מר, רבי יאשיה אומר, עד כאן מצות קריאה, מכאן ואילך מצות כוונה. [מקשה הגמ'] מה שונה מכאן ואילך מצות כוונה, משום שנאמר "על לבבכם", גם כאן הרי נאמר "על לבבך". כך [רב יאשיה] אמר, עד כאן, מצות קריאה וכוונה, מכאן ואילך, [מצות] כוונה בלא [מצות] קריאה. ומה שונה דעד כאן מצות קריאה וכוונה, שנאמר "על לבבך וכו' ודברת בס", גם שם הרי נאמר "על לבבכם וכו' לדבר בס". [מתרץ הגמ'] אותו [ציווי של לדבר בס] נאמר בלימוד התורה [ולא בקריאת שמע], וכך קאמר הרחמן [ה' ית' בתורה], תלמד בניכם תורה כדי שידברו בו.

הרבנים למדו, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, עד כאן צריכה כוונה הלב, דברי רבי מאיר. אמר רבא, הלכה כרבי מאיר. למדנו בבבלי, סומכוס אומר, כל המאריך באחד⁴, מאריכין לו ימיו ושנותיו⁵. אמר רב

³ ע"י ש"ע (א"ח ס"י ס"ה): הקורא את שמע ולא כוון לבו בפסוק ראשון שהוא שמע ישראל, לא יצא ידי חובתו. והשאר, אם לא כוון לבו אפילו היה קורא בתורה, או מגיה הפרשיות האלו בעונת קריאת שמע, יצא, והוא שכוון לבו בפסוק ראשון.

מ"ב: כיון לבו - כונה זו האמורה כאן איננו הכונה האמורה בס"ד דשם הוא הכונה לצאת ידי חובת מצוה זה בעינין לכל הפרשיות (כמו שכתב הריטב"א ב"ה ושיטה מקובצת בברכות) משא"כ כונה זו הוא להתבונן ולשים על לבו מה שהוא אומר ולכן הוא לעיכובא רק בפסוק ראשון שיש בו עיקר קבלת עול מלכות שמים ואחדותו ית' ו"א שאפילו כונה לצאת הוא לעיכובא רק בפסוק ראשון:

או מגיה - והוא שקורא כהלכתה:

ע"י ש"ע (א"ח ס"י סג ס"ז): עיקר הכוונה הוא בפסוק ראשון, הלכך אם קרא ולא כוון לבו בפסוק ראשון, לא יצא י"ח וחוזר וקורא. ואפ"ל מצות אינן צריכות כוונה, מודה הכא.

מ"ב: בפסוק ראשון - עיין סק"א דה"ה בשכמ"ו ואם לא כיון בו ג"כ צריך לחזור ולקרות בכונה:

לא יצא - אפילו אם קודם שהתחיל לקרות נתכוין לקיים בהקריאה המ"ע דק"ש מ"מ כל שבאמצע פנה לבו לדברים אחרים הרי לא קבל עליו מלכות שמים בהסכמת הלב:

וחוזר וקורא - בלחש שלא יהיה נראה כמקבל שתי רשויות ח"ו ועיין לעיל בסימן ס"א במ"ב סק"ב. ואפילו אם כבר קרא כל פרשת שמע והיה אם שמוע ואח"כ נזכר שלא קרא פסוק ראשון בכונה צריך לחזור ולקרות כל הפרשה שמע דאם לא יקרא רק הפסוק ראשון הוי כקורא למפרע דאינו יוצא כדלקמן בס"י ס"ד. ואם נזכר באמצע פרשת והיה אם שמוע יגמור עד ויאמר ויתחיל ויקרא שמע עד והיה אם שמוע ויחזור לפרשת ויאמר:

מודה הכא - דאע"פ שאין מתכוין לצאת בזה ידי המצוה עכ"פ צריך כוונת הלב בכל פסוק ראשון כדי שיקבל עליו ע"מ = עול מלכות = שמים:

⁴ ע"י ש"ע (א"ח ס"י סא ס"ו): צריך להאריך בח"ת של אחד, כדי שימליך הקדוש ברוך הוא בשמים ובארץ, שלזה רומז החטוטרת שבאמצע הגג הח"ת. ויארץ בדל"ת של אחד שיעור שיחשוב שהקב"ה יחיד בעולמו ומושל בד' רוחות העולם. ולא יאריך יותר מכשיעור זה. ויש נוהגים להטות הראש כפי המחשבה: מעלה ומטה ולד' רוחות.

מ"ב: להאריך בח"ת - כתב המ"א בשם המ"ע שיאריך בח"ת כשיעור שליש ובד' כשיעור ב' שלישים. ו"א שלא יאריך בח"ת כלל רק יכוין הכל בדל"ת וכ"כ הגר"א בביאורו:

ולא יאריך יותר - עפ"ג בשם הפר"ח:

המחשבה - אף על גב שאמרין הקורא את שמע לא יקרוץ בעיניו וכו' דהתם הקריצה והרמיזה לצורך ד"א ומבטלין הכונה אבל הכא הרמיזה היא לצורך

אחא בר יעקב, וזה שאמרו שיש להאריך באמירת אחד היינו באות דל"ת [ולא באות ח']. אמר רב אשי, ובלבד שלא יחטוף [פ"י ימהר בקריאתה] ב[אות] ח' [כדי להאריך בד']. רבי ירמיה ישב לפני רבי חייא בר אבא ושראה שהוא מאריך מאד [באות ד' של אחד]. אמר לו, כיון שהמלכותו למעלה ולמטה ולא רבע ורוחות השמים [כל שהארכת שיעור שתחשוב בלבך ה' אחד בשמים ובארץ וארבע רוחותיה], תו לא צריך.

אמר רב נתן בר מר עוקבא אמר רב יהודה, [אומרים] "על לבבך" בעמידה. [וכי] אתה חושב [שעומדים באמירת] "על לבבך". אלא תאמר, [אפילו לפי בית הלל שאומרים עוסקים במלאכתם וקוראים, אבל] עד "על לבבך", בעמידה, מכאן ואילך, לא [חייבים אלא אפשר לעסוק במלאכה וכו']. ורבי יוחנן אמר, כל הפרשה כולה בעמידה. ורבי יוחנן הולך לשיטתו, שאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, הלכה כרבי אחא שאמר בשם רבי יהודה [הג"ל שכל הפרשה ראשונה צריך לכוון בו].

הרבנים למדו, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, זו קריאת שמע של רבי יהודה הנשיא. אמר רב לרבי חייא, לא ראיתי שרבי קיבל עליו מלכות שמים [שהיה שונה לתלמידיו מקודם זמן קריאת שמע, וכשהגיע הזמן לא ראיתי מפיסק]. אמר לו, בן גדולים. בשעה שמעביר ידיו על פניו, מקבל עליו עול מלכות שמים⁵ [פ"י ואומר רק פסוק שמע ישראל ותו לא].

[מקשה הגמ', רבי יהודה היה] חוזר וגומר [כל ג' פרשיות של קריאת שמע], או אינו חוזר וגומר. בר קפרא אומר, אינו חוזר וגומר, רבי שמעון בן רבי אומר, חוזר וגומר. אמר בר קפרא לרבי שמעון בן רבי מובן שיטתי שאמרת אינו חוזר וגומר, היינו שרבי היה חוזר על הלכה שיש בה יציאת מצרים [במקום פרשת צייצית ואמת ויצ"ב], אלא לדברך שאמרת חוזר וגומר, למה חזר [על דבר הלכה שיש בו יציאת מצרים]. ורבי שמעון בן רבי תירץ] כדי להזכיר יציאת מצרים בזמנה [פ"י בזמן קריאת שמע].

אמר רבי אילא בנו של רב שמואל בר מרתא בשם רב, אמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד ונאנס בשינה, יצא. אמר רב נחמן ל"דרו" העבד שלו [אם תראה שאני מנמנם] בפסוק ראשון, תצער אותי עד שאנער, אבל יותר מזה, לא תצער אותי². אמר לו רב יוסף לרב יוסף בנו של רבה, אבוכ היכי הוה עביד. אמר לו, בפסוקא קמא הוה קא מצער נפשיה, טפי לא הוה מצער נפשיה.

אמר רב יוסף, לא יקרא קריאת שמע שוכב על גבו ופניו למעלה⁶. [מקשה הגמ', משמע מכאן] שלא לקרא, אבל לישון [כך] מותר. ו[קשה] הרי רבי יהושע בן לוי קלל למי שיושן על גבו ופניו למעלה [שנא יתקשה אברו בתוך שנתו ונראה לרבים, והוא דרך גנאי]. אמרו [כתירוצך], לישון [על גבון] ונוטה [על צדו קצת] מותר, אבל לקרא [ק"ש] גם הנוטה קצת אסור [שמקבל עליו מלכות שמים דרך שורה וגאווה. ומקשה הגמ'] הרי רבי יוחנן נטה וקרא [קריאת שמע על גבון]. רבי יוחנן שונה, שהיה שמן.

בפרקים, שואל וכו'. למה [מותר] להשיב. אם תאמר מפני הכבוד, הרי הוא שואל [בגלל זה, וכי] צריכים [ללמד] להשיב. אלא, שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם [אפילו אינו נכבד. ממש"ך הגמ' להקשה] נאמר בסוף [המשנה], ובאמצע, שואל מפני היראה ומשיב, למי [מותר] להשיב. אם תאמר מפני היראה, הרי הוא שואל [בגלל זה, וכי] צריכים [ללמד] להשיב. אלא מפני הכבוד, היינו, [שיטת] רבי יהודה. שלמדנו, רבי יהודה אומר, באמצע, שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, ובבין [הפרקים, שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. [מתרץ הגמ'] שהמשנה] כתובה חסרה, וכך נלמד, [בין] ה[פרקים, שואל מפני הכבוד ואין צריך לומר שהוא משיב, ובאמצע, שואל מפני היראה ואין צריך לומר שהוא משיב, דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר, באמצע, שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד,

הכונה והטייה צריכה להיות מזרח צפון מערב דרום ולא יטה הראש מזרח מערב צפון דרום דהוי ח"ו שתי וערב:

ע"י ש"ע (א"ח ס"י סא ס"ח): לא יחטוף בח"ת ולא יאריך באל"ף.

משנה ברורה: בדל"ת - ולא ידגיש יותר מדאי שנראה כאלו הד' נקודה בשו"א או בציר"י אלא הכונה שיטעימנה בפה יפה:

⁵ כמ"ש בשבת ימים האריכו שנים לא האריכו. כמ"ש למען יאריכו ולמען כו', והן נגד אריכות בח' וד', וא' הוא המאריך אותם, כמ"ש למען יאריכו ימך כו', ההוא דסתים. **א"ר ובד' כו'.** כמ"ש למען יאריך ימים על ממלכתו, וד"ש **כיון דאמליכתיה למעלה כו'.** והן ו' שבהו"ה, וד' הוא ד' של שמא דילי, והוא ארבע כנפות הארץ [אגדות הגר"א].

⁶ ע"י ש"ע (א"ח ס"י סג ס"א): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

{ יד ע"א }

אסור לו לאדם לעשות חפציו קודם שיתפלל⁹, שנאמר "צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו"¹⁰. ואמר רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן, כל המתפלל ואחר כך יוצא לדרך, הקדוש ברוך הוא עושה לו חפציו, שנאמר "צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו" [פי' צדק הוא לשון תפלה, שמצדיקו לבוראו, ורק אחר כך וישם פעמיו לדרכי חפציו].

(ו) אמר רבי יונה אמר רבי זירא, כל היושן שבעת ימים בלא חלום נקרא "רע", שנאמר "וְשָׁבַע ילין בל יפקד רע"¹¹, אל תקרי שָׁבַע אלא שָׁבַע [ילין ללא פקידה מין השמים, שהוא חלום, הוא רע, לכך אין משגיחין לפקדון]. אמר רב אחא בנו של רבי חייא בר אבא, כך אמר רבי חייא אמר רבי יוחנן, כל המשיב עצמו מדברי תורה ויושן¹², אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר "ושבע ילין בל יפקד רע".

אלו הן בין הפרקים וכו'. אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן, הלכה כרבי יהודה שאמר, בין אלהיכם לאמת ויצבי לא יפסיק¹³. אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן, מה טעמו של רבי יהודה,

ובין ה[פרקים], שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. וכן למדנו בברייתא, הקורא את שמע ופגע בו רבו או גדול הימנו, ב[בין] ה[פרקים], שואל מפני הכבוד ואין צריך לומר שהוא משיב. ובאמצע [פרק], שואל מפני היראה ואין צריך לומר שהוא משיב, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, באמצע [פרק], שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, ובפרקים, שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם.

"אחי" שלמד בבית מדרש של רבי חייא שאל את רבי חייא, בהלל ובמגילה מהו שיפסיק? [לשאלת שלום, האם דינו כמו בק"ש לעיל או שונה]. אמר זה קל וחומר, קריאת שמע דאורייתא פוסק, הלל [הוא רק מצוה מד]רבנן וכי יש שאלה [פי' ודאי מותר להפסיק], או דלמא [מצוה של] פרסום סג עדיף. אמר לו, פוסק ואין בזה שום חסרון.

אמר רבה, ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל [שהוא חיוב לכל אדם], בין פרק לפרק פוסק, [אבל] באמצע הפרק אינו פוסק⁷. וימים שאין היחיד גומר בהן את ההלל, אפילו באמצע הפרק פוסק. וכי זה נכון, והרי רב בר שבא ביקר אצל רבינא, והיה יום שאין היחיד גומר את ההלל, ולא פסק עבורו. [מתרץ הגמ'] רב בר שבא שונה, שלא החשיב את רבינא [ולכן לא פסק עבורו].

"אשיאן" שלמד בבית מדרש של רבי אמי שאל את רבי אמי, השרוי בתענית מהו שיטעום [את התבשיל לדעת אם צריך מלח או תבלין]. האם קיבל עליו [רק] אכילה ושתייה, והרי אין [בטעמימה זו משום אכילה או שתייה, ולכן זה מותר], או דילמא קיבל עליו הנאה, והרי יש [וממילא זה אסורה]. אמר לו, טועם ואין בכך כלום. וכן למדנו בברייתא, המטעמת לא צריך לברך⁷, [וכן] השרוי בתענית טועם ואין בזה איסור¹⁰. עד כמה [מותר לטעום כן]. רבי אמי ורבי אסי [אמרו מותר] לטעום עד שיעור רביעית [הלוג].

אמר רב, כל הנותן שלום לחבירו¹⁰ קודם שיתפלל¹¹, כאילו עשה אותו [החבר] כמה [להקריב קרבן מחוץ לבית המקדש], שנאמר "חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא", אל תקרי בְּמָה אלא בְּמָה. ושמואל אמר [דרך אחרת להבין מהפסוק לאיסור נתינת שלום לפני תפילה] במה חשבתו לזה, ולא לאלוה.

רב ששת שאל [איך יתכן שיש איסור לתת שלום לחבירו לפני שחרית, הרי למדנו] ב[בין] ה[פרקים] שואל מפני הכבוד ומשיב. רבי אבא הסביר [ההלכה של רב הנ"ל], במשכים לפתחו [ורק אז אסור לתת שלום, אבל הפוגש חבירו מותר].

(אמר רבי יונה אמר רבי זירא, כל העושה חפציו קודם שיתפלל, כאלו בנה במה⁸. אמרו לו, [וכי] אתה אומר [שמי שעושה חפציו כאילו בנה] במה. אמר להם, לא, אני אמרתי שזה אסור [ולא כאילו בנה במה], וכדבר אידי בר אבין. שאמר) [אמר] רב אידי בר אבין אמר רב יצחק בר אשיאן,

⁷ עי' שר"ע (או"ח סי' רי ס"ב): הטועם את התבשיל אינו צריך לברך עד רביעית, ואפילו אם הוא בולעו. ו"א שאם הוא בולעו טעון ברכה, ולא פטרו את הטועם אלא כשחוזר ופולט ואז אפילו על הרבה אינו צריך ברכה. הגה: וספק ברכות להקל.

משנה ברורה: הטועם וכו' - דאע"ג דאסור ליהנות מן העוה"ז בלא ברכה אפילו כל שהוא בין באכילה בין בשתייה היינו כשמכוין לאכול ולשתות אבל הכא שאין כונתו אלא לטעום לידע אם צריך מלח או תבלין א"צ ברכה לא לפניה ולא לאחריה ואפילו אם הוא אוכל קצת מהמאכל אחר הבישול [שאין ביכלתו לתקן אז המאכל] ורק לידע אם הוא טוב ג"כ מצדדים הא"ר והפמ"ג דגם זהו בכלל טעימה אחרי שאין כונתו לשם אכילה:

עד רביעית - ועד בכלל אבל יתר מרביעית כיון שהוא הנאה יתירה חשיב כמו שמתכוין לאכילה. ועיין במ"א שכתב דעד רביעית דשורי היינו אפילו לטעום מהרבה קדירות ומיהו אם כונתו לאכול מעט אסור לעשות הרבה פעמים דה"ל אכילה מעלייתא. ולענין טעימה איזה דבר אוכל לידע אם הוא טוב מצדדים האחרונים דשיעורו הוא רק עד כזית. ודע דאף שבשר"ע כתב אין צריך לברך ממילא אסור לברך דה"ל ברכה לבטלה [אחרונים]:

ואפילו אם הוא בולעו - ואם הוא פולט מותר אפילו ביותר מרביעית בלי ברכה גם לדעה זו:

טעון ברכה - אפילו בכל שהוא כיון שיש לו הנאת מעיו:

כשחוזר ופולט - דבזה התירו כשכונתו רק לטעימה בעלמא כיון שאין לו רק הנאת החיך מהתבשיל שטעם או מהאוכל שלעס. ואתון שנותנין עשב שקורין טאב"ק לתוך שפופרת ומדליקין אותו ושואבין העשן בפהם נסתפק המ"א בזה אי הוי כטועם ופולט והאחרונים החליטו בפשיטות שאין לברך על עישון הטאב"ק הזה:

ואז אפילו וכו' - וע"כ הלועס לתינוק כיון שאינו בולע אפילו הרבה א"צ ברכה:

וספק ברכות להקל - היינו באפילו אם הוא בולע לא יברך כיון שאין כונתו לאכילה וכסברא הראשונה. והנה המ"א חולק על השר"ע והרמ"א וס"ל דבבולע לכ"ע חייב לברך אבל כמה אחרונים החליטו עם פסק הרמ"א שהוא ספק ברכה ולא יברך ולכתחלה טוב לזוהר הרוצה לבלוע שיתכוין ליהנות ממנו בתורת אכילה ויברך עליו:

⁸ צ"ע שכן אין איסור בניית במה.

⁹ עי' שר"ע (או"ח סי' פט ס"ג): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

¹⁰ כי ב' דרגין הן בית ודרך, ולכן צדק לפניו יהלך, והוא התפלה (אגדות הגר"א).

¹¹ כי העוה"ז דרגא דילה, לכן היא מראה לאדם בלילה, והיא בת שבע, ולכן מי שאינו נפקד בשבע נערות דילה, שהן דרגא דחלום, ע"כ הוא ברע. וז"ש בל יפקד שהוא נוק'. וכנגדן הוא ז' פעמים טוב. ולכן ראה פריעה בחלום ז' פרות טובות וז' פרות רעות, וכל אחד כפולות, שבעה ושבעה מוצקות, והן כנגד ליל ולילה, ולכן חזר וראה ז' וז' שבלים, בסוד כפולות דגש ורפה כו', כ"ח עתים (אגדות הגר"א).

¹² כי הוא כמ"ש אין טוב אלא תורה. וכמ"ש ונשבע לחם ונהיה טובים. והתורה שולטת על דרגא דחלום (אגדות הגר"א).

¹³ עי' שר"ע (או"ח סי' סו ס"ה): הוב"ד לעיל הערה ד.

שנאמר "וה' אלהים אמת" [לכך אין מפסיקין בין ה' אלהים אמת].

[מי שפסק מפני היראה או מפני הכבוד או שסיים קריאת שמע קודם החזן והמתין עד שיתחיל החזן (מעדני יו"ט)] חוזר ואומר אמת, או אינו חוזר ואומר אמת. אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן, חוזר ואומר אמת. רבה אמר, אינו חוזר ואומר אמת¹⁴. איש אחד ירד [להיות ש"ץ] לפני רבה, רבה שמע אותו שאמר "אמת אמת" פעמיים, אמר רבה, כל "אמת אמת" תפס אותו.

אמר רב יוסף, כמה מעולה גמרא זו [דלקמן], שכאשר רב שמואל בר יהודה [הגיע לבלל מארץ ישראל], אמר, אמרו במערב [פי' ארץ ישראל], בקריאת שמע של [אין קורין בה פרשת ציצית כולה לפי שאין מצות ציצית בלילה], אבל מתחילין אותה [דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם]¹⁵ [ומפסיקים בה ומדלגים עד] אני ה' אלהיכם אמת. אמר לו אביי, מה מעולה [בוזה]. והרי רב כהנא אמר בשם רב, לא יתחיל [פי' אין צריך פרשת ציצית בלילה], ואם התחיל, גומר. ואם תאמר "ואמרת אליהם" לא הוי התחלה, והאמר רב שמואל בר יצחק אמר רב, "דבר אל בני ישראל", לא הוי התחלה, [אבל] "ואמרת אליהם", הוי התחלה. אמר רב פפא, במערב [פי' ארץ ישראל] סוברים, גם "ואמרת אליהם", לא הוי התחלה, עד שאמר "ועשו להם ציצית".

אמר אביי, הלכך, אנחנו מתחילים [פרשת ציצית בלילה], שהמתחילים במערב [פי' ארץ ישראל], וכיון שהתחילו, גומרים, שהרי אמר רב כהנא אמר רב, לא יתחיל, ואם התחיל, גומר.

חייא בר רב אמר, [אם] אמר אני ה' אלהיכם [בפרשת ציצית], צריך לומר "אמת" [כני"ל שנאמר "ה' אלהים אמת" ואז ממשיך ואמנה כל זאת וכו'.] [אם] לא אמר "אני ה' אלהיכם", אינו צריך לומר אמת. [מקשה הגמ' והרי צריך להזכיר יציאת מצרים [כני"ל במשנה "מזכירין יציאת מצרים בלילות", ואם לא אמר פרשת ציצית ו"אמת ואמונה" איך הוא מזכיר. מתרץ הגמ'] שיאמר כך, "מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים ועשית לנו נסים וגבורות על הים ושרנו לך" [ואז ממשיך "וישמוע באלים וכו' עד גאל וישראל והשכיבונו"].

אמר רבי יהושע בן קרחה, למה קדמה פרשת שמע וכו'. למדנו בבבליהא, רבי שמעון בן יוחאי אומר, מסבירא הוא שיקדים שמע ליהיה אם שמוע, שזה [פי' פרשת שמע] ללמוד [שנאמר "ודברת בס"] וזה ללמד [שנאמר "ולמדתם אותם את בניכם", ואם לא למד בתחילה איך ילמד את בניו. וכן ראוי להקדים פרשת] "והיה אם שמוע" ל"ויאמר", שזה ללמוד וזה לעשות [שאיין בפרשת ציצית אלא עשיית ציצית. מקשה גמין] וכי [פרשת] "שמע", יש בו ללמוד, [אבל] ללמד ולעשות אין בו. והא נאמר, "ושנתם", [וקשרתם] [של תפילין], וכתבתם [של מזוזות והרי שניהם מעשה]. ועוד [פרשת] והיה אם שמוע, יש בו "ללמד", ואין בו "לעשות". והרי נאמר, "וקשרתם, וכתבתם".

אלא כך אמר, מסבירא הוא שתקדם שמע ליהיה אם שמוע, שזה ללמוד וללמד ולעשות [אבל פרשת] "והיה אם שמוע" אין בו אלא ללמד ולעשות, וכן יש להקדים פרשת] והיה אם שמוע לויאמר, שזה [פי' פרשת והיה אם שמוע] יש בה ללמד ולעשות, [אבל פרשת] ויאמר, אין בה אלא לעשות בלבד.

[מקשה הגמ' למה רשב"י אומר את דבריו] ושתלמד את זה [פי' טעם קדימת פרשת שמע ל"והיה אם שמוע" ורק אחר כך "פרשת ציצית" כדברין] רבי יהושע בן קרחה. [מתרץ רשב"י, שיש טעם של ריב"ק, שהוא טעם] אחד [ורשב"י] אמר עוד [טעם]. אחד, כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצות, ועוד, משום שיש בה דברים אחרים אלה.

[פעם אחת ראו] רב שנטל ידיו וקרא קריאת שמע¹⁶, [ואחר כך] הניח תפילין, והתפלל. [ומקשה הגמ'] איך הוא עשה כך. והרי למדנו בבבליהא, החופר כוך [פי' חור בקירות של מערה] למת בקבר¹⁷, פטור מקריאת שמע

¹⁴ עיי' שו"ע (או"ח סי' סו ס"ו): אם פסק מפני היראה או הכבוד אחר שאמר אמת, או שסיים קודם החזן וסמך ה' אלהיכם עם אמת וממתין שיתחיל החזן ושיאמר עמו, אינו צריך לחזור ולומר פעם אחרת אמת.

משנה ברורה: וממתין - פי' דאלו אם לא שהה משתקין ליה כשחוזר ואומר אמת כמו בשמע שמע ומודים מודים אבל בשהה אף דלא משתקין ליה מ"מ אינו צריך לחזור דלמה לו לכופלו פעם שניה. וכן בכל מקום שהוא פוסק באיזה ברכה מברכות ק"ש כשחוזר אח"כ אינו צריך לחזור אלא לתיבה שפסק ממנה ובתפלה עיין לקמן בסימן ק"ד ס"ה:

¹⁵ קשה הרי לעיל יב ע"ב איתא כל פרשה שלא פסקה משה וכו'.

¹⁶ עיי' שו"ע (או"ח סי' סו ס"ח): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

¹⁷ עיי' שו"ע (או"ח סי' עא ס"ה): החופר קבר למת, פטור.

משנה ברורה: פטור - אפילו בשעת נחו מעט שגם אז נקרא עדיין עוסק במצוה שעל"ז יתחוק כוחו לחזור ולחפור:

עיי' שו"ע (או"ח סי' עא ס"ו): היו ב' או יותר חופרים, כל הצריכים לצרכי החפירה בבת אחת, פטורין. ואם יש נוספים, נשמטים וקורין, וחוזרים אלו ומתעסקים והאחרים נשמטין וקורין (עיי' ב"ד סימן ס"ה).

ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה [שהעוסק במצות פטור מן המצוה, וכאשר] מגיע זמן קריאת שמע, עולה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא קריאת שמע ומתפלל.

[מקשה הגמ'] הוא עצמו קשה. בתחילת [הברייתא] אמר [שהוא] פטור [מקריאת שמע]. ובסוף [כתוב שהוא] חייב. [מתרץ הגמ'] אין בזה קושי [וסתירה], הסוף [מדבר] בשני [אנשים שחופרים, שא' מניח את חבירו חופר והוא עולה ומקיים מצות קריאת שמע וכו' וחוזר רלמלאכה, ואחר כך חבירו יעלה ויניח וכו'], והתחלת [הברייתא מדבר באדם] אחד [שאיין מי שישלים המצוה].

מכל מקום קשה לרב [שתפילין קודמים לקריאת שמע]. רב סובר כמו רבי יהושע בן קרחה [במשנה הנ"ל], שאמר, עול מלכות שמים תחלה [הוא קריאת שמע] ואחר כך עול מצות [פי' מעשה הנחת תפילין]. מקשה הגמ' [אפשר שאמר רבי יהושע בן קרחה, להקדים קריאה [של פרשה זו] לקריאה [של פרשה זו], אבל מי שמע [שהוא אמר להקדים] קריאה לעשייה. ועוד, וכי [רב] סובר כמו רבי יהושע בן קרחה. והרי אמר רב חייא בר אשי, הרבה פעמים הייתי לפני רב, והוא הקדים ונטל ידיו וברך [ברכת התורה] ולימד אותנו הפרק שלנו, ו[אחר כך] הניח תפילין ואחר כך קרא קריאת שמע [והרי הוא הקדים לעסוק בתורה שהוא עשיית מצוה לפני מלכות שמים].

ואם תאמר [כל המקרים האלה ש"רב הקדים" מדובר] שלא הגיע זמן קריאת שמע, אם כן, איזה עדות יש של רב חייא בר אשי. [מתרץ הגמ', אפילו אם מדובר שזה לפני זמן קריאת שמע, יש עדות של רב חייא בר אשי תועלת בוה] להוציא מדעת זה שאמר למשנה אין צריך לברך [ברכת התורה] ולמדנו מזה שאף למשנה גם כן צריך לברך.

[ומתרץ הגמ', שבפעם הזאת שהוא עשה כן] השליח קלקל [שאיחר להביא לו תפילין, והגיע זמן קריאת שמע, והיה רב חייב להגיד קריאת שמע שלא יעבור הזמן, וכאשר השליח הגיע, אז הוא הניח].

אמר עולא, כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין¹⁸, כאילו מעיד עדות שקר בהקב"ה¹⁹. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כאילו הקריב עולה בלא מנחה [וחייב להקריבם יחד, וגם בזה לא גמר את המצוה] או זבח בלא נסכים²⁰ [פי' ניסוך היין].

ואמר רבי יוחנן, הרוצה שיקבל עליו עול מלכות שמים שלמה²¹,

משנה ברורה: והאחרים וכו' - ר"ל ונמצא שקראו כולם ולא נתבטל שום דבר מעסק הקבר כלל אפילו רגע:

עיי' שו"ע (יר"ד סי' שסה ס"א): החופר כוך למת פטור מקריאת שמע ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה ואם הם שנים והגיע זמן ק"ש אחד עולה וקורא ק"ש ומתפלל וחוזר זה וחופר ועולה חבירו וקורא ק"ש ומתפלל ודוקא כוך דלא חפיר ליה אלא חד אבל אם היה מקום ששנים יכולים להתעסק בו כאחד פטורים:

ביאור: פטור מקריאת שמע - שהעוסק במצוה פטור מן המצוה (ש"ך).

¹⁸ עיי' שו"ע (או"ח סי' כה ס"ד): צריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש ותפלה. משנה ברורה: בשעת ק"ש ותפלה - ר"ל לכל הפחות בשעת ק"ש ותפלה וכדלקמן בסימן ל"ז ס"ב ואמרינן בגמרא כל הקורא ק"ש בלי תפילין הרי הוא כאלו מעיד עדות שקר בעצמו ח"ו ופירשו בתוספות לפי שאומר וקשרתם לאות וגו' ואין קושר ואף שבדיעבד יצא ידי ק"ש מ"מ יש לו עבירה מצד אחר שמראה על עצמו שאין רוצה לקיים רצון הש"י וזהו עדות שקר שמעיד על עצמו ויש עוד פי' אחר עיין בלבוש וכתב בספר חרדים דמזה נלמד כשאומר ואהבת את ד' וגו' יראה להכניס אהבת הש"י בלבוש שלא יהיה כדובר שקר ח"ו. ודע דלא אמרו כן אלא כשעושה כן במזיד שמתעצל להניח תפילין קודם ק"ש אבל מי שאין לו תפילין או כשהוא בדרך ומחמת קור וצינה אינו יכול להניח תפילין וכל כה"ג בודאי אין לו לאחר ק"ש בזמנה מחמת זה. לבוש בסימן נ"ח והעתיקתי שם את לשונו עיי"ש:

¹⁹ כי על ב' דברים העולם עומד, על הדבור ועל המעשה, ולכן ניתנה תורה עיי' משה ועיי' אהרן, שהן כנגד בלעם ובלק, קסם ונחש, ושניהם צריך בתפלה כידוע, ד' בדבור וד' במעשה, כנגד ב' שמות הידועים. וה"ש **כאלו מעיד כו'** (אגדות הגר"א).

²⁰ שק"ש ותפלה הן כנגד תפילין של יד ושל ראש. וק"ש נגד עולה, ותפלה נגד זבח. וכנגד במעשה הוא מנחה ונסכים, אכילה ושתייה, וכמ"ש אריתי מורי עם בשמי כו' אכלתי כו'. ונגד חטאת ואשם, שהוא להעביר הס"א, הוא מ"ש למטה יפנה יטול ידיו כו'. ואעפ"כ היו מקריבין מנחה ונסכים בשניהם, לכללן בשניהן (אגדות הגר"א).

²¹ כי האדם נכלל מו' דרגין, כידוע בסוד אלימלך כו', ואלו הן הו' דרגין דכאן, ובכל אחד דכר ונוקבא (אגדות הגר"א).

יפנה [פי] יעשה צרכין ויטול ידיו²². ויניח תפילין ויקרא קריאת שמע ויתפלל, וזו היא מלכות שמים שלמה. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא קריאת שמע ומתפלל, מעלה עליו הכתוב כאלו בנה מזבח וקריב עליו קרבן, שנאמר "ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'". אמר לו רבא, [וכי] הרב לא סובר כאילו טבל, שנאמר "ארחץ בנקיון" [משמע ארחץ כל הגוף] ולא כתוב, "ארחץ כפי" [לומר שמעלה עליו שכר רחיצת כפיו כאלו טבל כל גופו].

אמר רבינא לרבא, שהרב יראה תלמיד חכם²³ זו שבא ממערב [פי] מארץ ישראל] ואמר, מי שאין לו מים לרחוץ ידיו, מקנח ידיו בעפר או בצרור או בקיסס. אמר לו, טוב אמר. וכי כתוב [בפסוק הנ"ל] "ארחץ במים", בנקיון נאמר, כל דבר שמנקה. שהרי רב חסדא קילל למי שחוזר אחרי מים בזמן תפילה, והיינו, לקריאת שמע [שזמנה קבוע, פן יעבור הזמן, אבל תפילה כל היום זמנה הוא²⁴], אבל לתפלה, חוזרים [אחרי מים]²⁵. ועד כמה [חייבים לחזור אחרי מים]. עד פרסה. והיינו, לפניו [פי] בכיוון שהוא הולך]. אבל לאחוריו, אפילו מיל אינו חוזר, ומזה [אפשר ללמוד], שאינו חוזר [כאורך] מיל, הרי פחות ממיל, חוזר.

משנה. הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו, יצא²⁵, רבי יוסי אומר, לא יצא. קרא ולא דקדק באותיותיה²⁶ [לבטא אותם יפה], רבי יוסי אומר, יצא,

²² ע"י ש"ע (או"ח סי' ב ט"ו): אסור לילך בקומה זקופה, ולא ילך ד' אמות בגילוי הראש (מפני כבוד השכינה), ויבדוק נקביו: הגה - ויכסה כל גופו, ולא ילך יחף. וירגיל עצמו לפנות בוקר וערב, שהוא זריזות ונקיות:

משנה ברורה: בקומה זקופה - שדוחק רגלי השכינה כביכול ע"כ כתבו האחרונים דאסור אפילו פחות מד"א ופשוט דאפילו עומד במקומו ואינו הולך כלל:

ולא ילך - אפילו בבית שיש בו תקרה וכ"ש תחת אויר השמים דיש לזהר לכרע:

ד"א - ומידת חסידות אפילו פחות מד"א ואפילו בעת השינה בלילה ויש שמצדידין לומר דאפילו ד"א אינו אסור מדינא רק להצנועין במעשיהו אבל כבר כתב הט"ז לקמן בסימן ח' דבזמנינו איסור גמור מדינא להיות בגילוי הראש ואפילו וישב בביתו ע"ש הטעם וכן כתב בתשובת מהר"י ברונא וכתב המ"א דאפילו קטנים נכון להרגילם בכיסוי הראש כי היכי דליהוי להו אימתא דשמיא כדאימא (בשבת קנ"ו) כסי ראשך כי היכי דליהוי עלך אימתא דשמיא ודע עוד דלענין גילוי הראש די בכיסוי היד על הראש וה"ה אם מפלה ראשו שרי בגילוי הראש. ועיין בפמ"ג שכתב דליך ד"א תחת אויר השמים לא מהני בזה כיסוי הראש ביד:

בגילוי הראש - וכ"ש שאסור לברך וה"ה ללמוד בגילוי הראש ולא מהני בזה כיסוי היד דיד רואש חד גופא אינון ואין הגוף יכול לכסות את עצמו ויש מקילין בזה בשעת הדחק כגון בלילה שרוצה לשתות ואין לו כובע בראשו דדי במה שמכסה ראשו בידו אבל יותר טוב לנהוג כמו שהעולם נוהגין שממשיך הבית יד של הבגד על היד ומכסה בו ראשו דאז הוא שפיר כיסוי כרע וכתב הפמ"ג דיש לזהר בשעת פתחת תפילין של ראש שלא יברך הברכה בראש מגולה ופר"ק משערות אף אותן שתפורין בבגד מתחתיו יש לאסור מפני מראית העין שיאמרו ששערות הן ויש מקילין:

ויבדוק נקביו - כדי שיהיה אח"כ גופו נקי בשעת קבלת מלכות שמים בק"ש ותפלה ואין צריך רק בדיקה לבד ואם בדק את עצמו ואינו רוצה עתה לנקביו זה נקרא מן הדין גוף נקי וחלילה לאחר שוב עבור זה זמן ק"ש או אפילו רק תפלה בצבור:

יחף - אחז"ל שימכור אדם כל מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו. ובמקומות הערב שדרכן לילך יחף שרי [א"ר]. עוד כתב בשם ש"ה דאם עושה משום תשובה על עונותיו מותר וכן עשה דהמע"ה הולך יחף, ע"כ.

מבחוץ ומבפנים כו'. והן ו' דרגין דאדם, אדם וחווה, איש ואשה, על ובשר. והן שורין בג' עלמין לאחר מיתה, כמ"ש כי הוא חיין, ואורך ימין, על האדמה. דבר פרח למעלה בכל פעם, והנוקבא ושארית שם. וז"ש זהו מ"ש שלימה. שהיא בג' עלמין הידועים, ובכל אחד דבר ונוקבא (אגדות הגר"א). בעשיה כו'. וכנגדן אמר למטה כאילו טבל ובנה מזבח והקריב קרבן. ואלו ג' צריכין לעבודה (אגדות הגר"א).

²³ ע"י רש"י שבת קיט ע"א, אמנם ע"י רש"י תענית ד ע"א שמפרשו כ"בחוור חריף".

²⁴ ע"י ש"ע ע"ד ד' שעו"ת.

²⁵ ע"י ש"ע (או"ח סי' סב ט"ג): צריך להשמיע לאזנו מה שמציא בפיו, ואם לא השמיע לאזנו, יצא ובלבד שיוציא בשפתיו:

משנה ברורה: צריך וכו' - מדרבנן [ב"ח] ודעת הראב"ד הובא בחידושי הרשב"א שהוא מדאורייתא לכתחלה:

להשמיע לאזנו - בק"ש וה"ה בברכותי וכדלקמן ר"ו ס"ג:

ובלבד וכו' - אבל אם הרעה בלבו לא יצא דק"ל הרעה לאו כדיבור דמי ועיין בביאור הלכה:

²⁶ ע"י ש"ע (או"ח סי' סב ט"א): אעפ"י שמצוה לדקדק באותיותיה, קראה ולא דקדק בהן, יצא:

רבי יהודה אומר, לא יצא. הקורא למפרע²⁷, לא יצא. קרא וטעה, יחזור למקום שטעה.

גמרא. מה טעמו של רבי יוסי, משום שנאמר "שמע", השמע לאזנך מה שאתה מוציא מפין. והתנא הראשון סובר, [שדורשים המילה] "שמע", בכל לשון שאתה שומע. ורבי יוסי, לומדים שתי דברים ממנה [פי] ממילה זו, גם בכל לשון, וגם שישמע מה שהוא אומר].

למדנו התם, חרש המדבר ואינו שומע, לא יתרום [לכתחילה לפי שאינו שומע הברכה שהוא מברך], ואם תרם, תרומתו תרומה²⁸. מי לימד [משנה זו] חרש המדבר ואינו שומע, בדיעבד, כן [יכול לתרום, אבל] לכתחלה, לא. אמר רב חסדא, רבי יוסי היא, שלמדנו, הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו, יצא, דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר, לא יצא. [אמנם] עד כאן לא אמר רבי יוסי לא יצא, אלא לגבי קריאת שמע [שהוא] מן התורה, אבל תרומה, [כל הסיבה שחרש לא יברך הוא רק] משום ברכה הוא, וברכה דרבנן, ולא בברכה תלוי הדבר [פי] המצוה].

[מקשה הגמ' ומאיפה [ההוכחה] ש[המשנה על תרומה] רבי יוסי היא. אולי זה רבי יהודה היא [שכן הגמ' בפסיקא הקודמת חשבה שרבי יהודה סובר אפילו לכתחילה מקיימים מצות ק"ש מבלי לשמוע אותן], ואמר גם לענין קריאת שמע, בדיעבד, כן [קיים את המצוה, אבל] לכתחלה, לא. תדע, שלמדנו, הקורא, [ומשמע שהוא] כן [קיים מצות קריאת שמע] בדיעבד, [אבל] לא לכתחלה.

אמרו [התלמידים, אין דיוק מהמשנה שרבי יהודה סובר שרק בדיעבד קיים מצות קריאת שמע אם לא שמע], וזה שלמדנו, "הקורא", להודיע כחו שרבי יוסי שאמר, גם בדיעבד לא [קיים מצות קריאת שמע]. שהרי לפי רבי יהודה, אפילו לכתחלה גם כן יצא [ידי חובת קריאת שמע בקריאה ולא שמע].

[חוזר הגמ' לסדר את הגמרא ברור] במה ביארנו [המשנה של תרומה], כרבי יוסי, אבל [קשה] זה שלמדנו בברייתא, לא יברך אדם ברכת המזון בלבו [פי] שאמר המילים אבל לא השמיע לאזנו], ואם בירך, יצא, מי זה [שהרי ברכת המזון היא ברכה מן התורה]. לא רבי יוסי ולא רבי יהודה. שאם זה רבי יהודה, הרי הוא אמר, יצא גם לכתחלה. ואם זה רבי יוסי, גם בדיעבד לא [קיים המצוה]. אלא מי זה, רבי יהודה, ו[רק] בדיעבד, כן [קיים המצוה, אבל] לא לכתחלה.

אלא [לפי זה קשה] זה שלימד רבי יהודה בנו של רבי שמעון בן פזי, חרש המדבר ואינו שומע תורם לכתחלה, מי זה. לא רבי יהודה ולא רבי יוסי. אם זה רבי יהודה, הרי הוא אמר, בדיעבד, כן [קיים המצוה, אבל] לא לכתחלה. ואם זה רבי יוסי, הרי הוא אמר, גם בדיעבד לא [קיים המצוה].

אלא, באמת זה רבי יהודה, ואפילו לכתחלה [קיים המצוה], ואין קושי [וסתירה], זה שלו [פי] המשנה של קריאת שמע, וזה של רבו [פי] המשנה של ברכת המזון רבי יהודה אמר בשם רבו הסובר שצריך שישמיע לאזנו].

שלמדנו במשנה, רבי יהודה אומר בשם רבי אלעזר בן עזריה, הקורא את שמע, צריך [פי] לכתחילה שישמיע לאזנו, שנאמר "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד". אמר לו רבי מאיר, הרי נאמר "אשר אנכי מצוך היום על לבבך", משמע דעיקר [קריאת שמע] הוא כוונת הלב [ואין צריך לשמוע לאזנו אפילו לכתחילה. עונה הגמ' עכשיו שיגעת לזה [שהבאת את שיטת ר"מ], אפילו אפשר לומר, שרבי יהודה סובר כרבו [וצריך לשמוע מילי קריאת שמע לכתחילה], ואין קושי [וסתירה], זה [המשנה של רבי שמעון בן פזי היא] רבי מאיר, וזה [המשנה של תרומה וברכת המזון], רבי יהודה. למדנו שם, הכל כשרים לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן²⁹, ורבי יהודה מכשיר בקטן. מי לימד חרש גם בדיעבד לא [יכול לקרא, ויש הוכחה לזה, שכן חרש כתוב ליד שוטה וקטן]. אמר רב מתנה, רבי יוסי היא, שלמדנו, הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו, יצא, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר, לא יצא. מאיפה יודעים ש[זה] המשנה של קריאת מגילה] רבי יוסי היא, וגם בדיעבד לא [קיים המצוה],

משנה ברורה: ולא דקדק - אין הענין שלא הזכיר התיבות והאותיות שבדואי לא יצא אבל ענין לא דקדק הוא שלא נתן ריוח בין הדבקים או שלא התיי' הז' של תזכרו וכדומה וכנ"ל בסימן ס"א [ב"ח וא"ר] בשם החינוך וכן מוכח מפרש"י שם במתניתין דף ט"ו ע"ש ומהגרמ"ש ש ע"ב ע"ש]:

יצא - מ"מ יזהר מאד לכתחילה בזה ואיתא בש"ס המדקדק בהן שכרו שמצננין לו גיהנם שהוא מדה כנגד מדה שמאחר שהוא מעורר עצמו בזה ומניע את חומו הטבעי לדקדק באותיות ובשכר זה החום הטבעי שהוא מעורר מצננין לו כנגדו חום אחר שהוא בגיהנם [ב"י]:

²⁷ ע"י ש"ע (או"ח סי' סד ט"א): קראה למפרע, לא יצא. בד"א, בסדר הפסוקים. אבל אם הקדים פרשה לחברתה, אע"פ שאינו רשאי, יצא לפי שאינה סמוכה לה בתורה:

משנה ברורה: לא יצא - שנאמר והיו הדברים האלה וגו' בהויתן יהו ואף פרשת ויאמר כשתקנו רבנן לאומרה משום מצות זכירת יציאת מצרים ג"כ כעין זה תקנה:

הפסוקים - וכ"ש אם סירס את התיבות: שאינה סמוכה וכו' - ר"ל שאינו אלא תקנת חכמים שהם סדרום כך כמו שאמרו למה קדמה שמע לוהיה אם שמעו כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואח"כ יקבל עליו עול מצות וכו':

אולי [המחבר של המשנה] רבי יהודה היא ו[רק] לכתחלה לא [קיים המצוה], אבל בדיעבד [חרש] כשר. [מתרץ הגמ'] אל תחשוב כך, שלמדנו חרש דומה לשוטה וקטן, מה שוטה וקטן, גם בדיעבד לא [קיים המצוה], אף חרש, גם בדיעבד לא [קיים המצוה].

[מאיר הגמ'] ואולי, זה כדנינו וזה כדנינו [חרש] הוא רק לכתחלה אבל שוטה וקטן אפילו בדיעבד. ועוד מקשה הגמ' וכי אפשר להעמיד [המשנה] כרבי יהודה, והרי מזה שלמדנו בסוף המשנה, רבי יהודה מכשיר בקטן, משמע שתחילת המשנה לא רבי יהודה היא. [ועוד מאיר הגמ'] ואולי כל [המשנה] רבי יהודה היא, ויש שתי סוגי קטן, ו[המשנה] כתובה חסרה, וכך כתוב, הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, במה דברים אמורים, בקטן שלא הגיע לחנוך, אבל קטן שהגיע לחנוך [פי' חנוך מצות כגון בן ט' או בן י'], אפילו לכתחלה כשר, דברי רבי יהודה, שרבי יהודה מכשיר בקטן.

[הגמ' חוזר לסדר כל דבריו] במה העמדנו [את המשנה של מגילה], כרבי יהודה, ובדיעבד, כן [קיים המצוה, אבל] לכתחלה, לא. אלא [קשה] הרי למדנו רבי יהודה בנו של רבי שמעון בן פזי, חרש המדבר ואינו שומע תורה לכתחלה, מי זה. לא רבי יהודה ולא רבי יוסי. אם זה רבי יהודה, [רק] בדיעבד, כן [קיים את המצוה, אבל] לכתחילה, לא. ואם זה רבי יוסי, גם בדיעבד לא [קיים את המצוה].

אלא מה [רצית לומר], שרבי יהודה [סובר בקריאת שמע], אפילו לכתחלה גם [קיים המצוה כשלא שמע לאזנו]. אלא זה שלמדנו בבבלי, לא יברך אדם ברכת המזון בלבו, ואם בירך, יצא, מי זה. לא רבי יהודה ולא רבי יוסי. אם זה רבי יהודה, הרי אמר אפילו גם לכתחלה [קיים המצוה כשלא שמע], ואם זה רבי יוסי, הרי אמר אפילו בדיעבד גם כן לא [קיים המצוה].

[מתרץ הגמ'] באמת [המשנה של ברכת המזון] רבי יהודה היא, ואפילו לכתחלה גם כן [קיים המצוה], ואין קושי [וסתירה], זה [המשנה של התורה] שלו, וזה [המשנה של ברכת המזון] של רבו, שלמדנו בבבלי, אמר רבי יהודה בשם רבי אלעזר בן עזריה, הקורא את שמע צריך שישמיע לאזנו, שנאמר "שמע ישראל". אמר לו רבי מאיר, הרי נאמר "אשר אנכי מצוך היום על לבבך", משמע דעיקר [קריאת שמע] הוא כוונת הלב [ואין צריך לשמוע לאזנו אפילו לכתחילה. ממשיך הגמ'] עכשיו שיגעת לזה [להביא את שיטת ר"מ], אפילו אפשר לומר, שרבי יהודה סובר כרבו [וצריך לשמוע מילי קריאת שמע לכתחילה], ואין קושי [וסתירה], זה [המשנה של רבי שמעון בן פזי היא] רבי מאיר, וזה [המשנה של תרומה וברכת המזון], רבי יהודה.

אמר רב חסדא אמר רב שילא, הלכה כרבי יהודה²⁸ שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה [שלכתחילה צריך לשמוע מילי קריאת שמע], והלכה כרבי יהודה [שבדיעבד יצא]. וצריך [את שניהם], שאם היינו לומדים [רק] הלכה כרבי יהודה, הייתי חושב, אפילו לכתחלה [לא צריך לשמוע מילי קריאת שמע], ולומדים, הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה [שזה רק בדיעבד]. ואם היינו לומדים [רק] הלכה כרבי יהודה שאמר בשם רבי אלעזר בן עזריה, הייתי חושב, שצריך [לשמוע מילי קריאת שמע], ואין לו תקנה [ואפילו בדיעבד לא קיים את המצוה], לכן לומדים [גם] הלכה כרבי יהודה.

אמר רב יוסף, מחלוקת [של רבי יהודה ורבי יוסי הוא רק] בקריאת שמע, אבל בשאר מצות [פי' בכל הברכות], דברי הכל לא יצא²⁹, שנאמר

²⁸ עי' ש"ע (א"ח סי' טו ס"ג): הוב"ד לעיל הערה 25.

²⁹ עי' ש"ע (א"ח סי' קפה ט"ב): צריך שישמיע לאזנו מה שמוציא בשפתיו. ואם לא השמיע לאזנו יצא, ובלבד שיוציא בשפתיו:

משנה ברורה: בשפתי - אבל אם הרהר בלבו לא יצא. ואם מחמת חולי או אונס אחר בירך בהמ"ז בלבו יצא [מ"א] ועיין לעיל בסימן ס"ב במ"ב סק"ז שביורנו דהאי יצא לא לגמרי קאמר דהא ק"ל הרהר לאו כדבור דמי אלא ר"ל דע"כ פ"ש שאינו יכול לברך יהרהר בלבו והקב"ה יקבע לו שכר עבור זה אבל בעצם אינו יוצא וע"כ כנסתלק האונס אם עדיין לא נתעכל המזון יברך ברכת המזון ועיין במה שכתבנו שם במ"ב ובבה"ל בכל הסעיף כי הכל שייך לכאן: עי' ש"ע (א"ח סי' ר) או ס"א: כל אלו הברכות צריך שלא יפסיק בין ברכה לאכילה: הגה - יותר מכדי דבור (ב"י בשם שיבולי לקט). וצריך להשמיע לאזנו, ואם לא השמיע לאזנו, יצא ובלבד שיוציא בשפתיו. ונאמרים בכל לשון. ולא יברך ערום, עד שיכסה ערותו. במה דברים אמורים באיש, אבל אשה יושבת ופניה של מטה טוחות בקרקע, כי בזה מתכסה ערותה (ועי' לעיל סימן ע"ד סעיף ד). ואפילו אם אינו ערום, אם לבו רואה את הערוה או שראשו מגולה, אסור לברך:

משנה ברורה: בין ברכה לאכילה - וה"ה ברכת המצות בין ברכה להמצוה: יותר מכדי דיבור - היינו כדי שאילת תלמיד לרב שהוא שלום עליך רבי ויותר מהכי חשב הפסק ומיירי בשתיקה אבל דיבור אפילו מלה אחת הוא הפסק כל שהוא יצא לצורך הברכה וכמבואר בסימן קס"ז ס"ו ע"ש עוד יש חילוק בין שתיקה לדיבור ודיבור הוא לעיכובא וצריך לחזור ולברך אבל בשתיקה הוא רק לכתחלה אבל בדיעבד אפילו שהה הרבה יותר מכדי דיבור א"צ לחזור ולברך כל שלא הסיח דעתו בינתים. כתבו האחרונים דאפילו מפני הכבוד והיראה אסור להפסיק אחר הברכה ואם הפסיק חוזר ומברך ואפילו לעניית אמן או

"הסכת ושמע ישראל". שאלו שאלה מברייאתא, לא יברך אדם ברכת המזון בלבו, ואם בירך, יצא. אלא אם תאמר, כך תאמר, אמר רב יוסף, מחלוקת בקריאת שמע, שנאמר "שמע ישראל", אבל בשאר מצות [פי' בכל הברכות], דברי הכל יצא. והרי כתוב, "הסכת ושמע ישראל", זה כתוב בענין דברי תורה [פי' תצטוו את עצמכם על דברי תורה].

קרא ולא דקדק באותיותיה. אמר רבי טבי אמר רבי יאשיה, הלכה כדברי שניהם להקל [פי' גם כרבי יהודה שלא צריך לשמוע, וכרבי יוסי שלא צריך לדקדק].

ואמר רבי טבי אמר רבי יאשיה, מה הוא שנאמר "שלש הנה לא תשבענה שאול ועצר רחם"³⁰, וכי מה ענין שאול אצל רחם. אלא לומר לך, מה רחם מכניס ומוציא³¹ [פי' מכניס זרע ומוציא לך], אף שאול [פי' קבר] מכניס ומוציא. והלא דברים קל וחומר, ומה רחם שמכניסין בו בשקט, מוציאין ממנו בקולי קולות. שאול שמכניסין בו בקולי קולות [בכי ומספד], אינו קל וחומר שמוציאין ממנו בקולי קולות³². מכאן תשובה לאומרים אין תחית המתים מן התורה.

רבי אושעיא לימד לפני רבא, "וכתבתם" [פי' שתהיה כתיבה שלמה ותמה], הכל בכתב [בתפילין ומזוזות], אפילו הצוואות [שכפרשה כגון וקשרתם וכתבתם]. אמר לו, זה שאמר לך [שצריך פסוק לרבות צוואות לכתובה מ] זה, רבי יהודה היא, שאמר לגבי סוטה כתוב האלות, ואינו [צריך] לכתוב הצוואות, ושם נאמר "וכתב את האלות האלה", אבל כאן שנאמר "וכתבתם", אפילו צוואות גם כן [צריך לכתוב. מקשה גמ'] וכי טעמו של רבי יהודה משום שנאמר "וכתב". [הרי] טעמו של רבי יהודה משום שנאמר "אלות" [והוא מיעוט], אלות, כן [חייב לכתוב, אבל] לא [צריך לכתוב] הצוואות. [מתרץ הגמ'] צריכים [הדרשה של וכתבתם, שכן לולא זה], הייתי חושב לומר, שנלמד כתיבה כתיבה משם [פי' סוטה], מה שם, אלות, כן [צריך לכתוב, אבל] צוואות, לא [צריך לכתוב], גם כאן, צוואות לא [צריך לכתוב, לכן] כתב הרחמן [ה' ית' בתורה], "וכתבתם", [ללמד שצריכים לכתוב] אפילו הצוואות.

רב עובדיה לימד לפני רבא, [נאמר בפסוק] "ולמדתם", [ולומדים מזה] שיהא למוך תם³³, שיתן ריוח בין הדבקים³⁴ [פי' בין תיבות המדובקות זו בזו, אם אינן מפרידן כשהתיבה השניה מתחלת באות שהתיבה שמלפניה נגמרת הוא קורא אותן שתי אותיות באות אחת]. רבא ענה אחריו, כגון "על לבבך", "על לבבכם", "בכל לבבך", "בכל לבבכם", "עשב בשדך", "ואברדתם מהרה", "הכנף פתיל", "אתכם מאריך".

אמר רבי חמא בן רבי חנינא, כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה, מצנין לו גיהנם³⁴, שנאמר "בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון"³⁵, אל תקרי פפרש אלא בפפרש [פי' אם תפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים, התורה אשר בה מלכים ימלוכו תשלג ותצנן לך את צל המות], אל תקרא "בצלמון" אלא "בצלמות".

ואמר רבי חמא בן רבי חנינא, למה נסמכו

לקדיש וקדושה וברכו ג"כ לא יפסיק. לא יברך על מאכל או משקה שהוא חם או קר ביותר משום חשש הפסק. ומי שבירך על מאכל ולאחר שבירך נמאס בעיניו יש לו לאכול קצת שלא יהיה הברכה לבטלה. הרוצה לשתות מים ששופך קצת ממנו ישפוך תחלה ואח"כ יברך דתרווייהו איתנהו משום הפסק ומשום ביזוי ברכה כ"כ בשערי תשובה בסי' ר"ב בשם אחרונים. כשאוכל אגוז ישברנה ואח"כ יברך דאין כדאי להפסיק הרבה בין הברכה לאכילה ועוד שמא לא ימצאנה יפה ואינה ראויה לברכה ולענין שארי פירות עיין לעיל בסימן ר"ב בשערי תשובה:

בשפתי - אבל אם הרהר בלבו את הברכה לא יצא ועיין לעיל בסימן קפ"ה ס"ב במ"ב ובסימן ס"ב בה"ל סוד"ה יצא:

בכל לשון - עיין לעיל קפ"ה ס"א במ"ב:

באיש - שהגיד והביצים בולטין ונראין ולא מהני בלא כיוסיו:

טוחות בקרקע - פי' דבוקות ומכוסות בקרקע וצריך להיות להיות מכוסה כ"כ שלא תהא נראה עגבותיה כי העגבות יש בהן משום ערוה [ב"י] ובמ"א מאריך בזה ומסיק דעגבות אין בהן משום ערוה וכן נוטה קצת דעת הגר"א לעיל בסי' ע"ד ובא"ר וכן במגן גבורים מצדדים לדינא כהב"י ולכן יש להחמיר לכתחלה:

³⁰ לכאורה מה זה תמיה דקחשיב ג' דברים אשר לא תשבענה, אלא דהתמיה דלכתוב שאול אצל ארץ לא תשבע מים (אגדות הגר"א).

³¹ לפי שהארץ היא אם של אדם כמ"ש ערום יצאתי מבטן אמי וערום אשוב שמה, והוא העיבור להוליד. וז"ש בזה בטר דינקא הדר אתעברת מנייהו (אגדות הגר"א).

³² צ"ע הקשר בין תחיית המתים לקול רם.

³³ עי' ש"ע (א"ח סי' סא סט"ו): צריך להפסיק בין היום על לבבך, ובין היום לאהבה, שלא יהא נראה היום ולא למחר:

³⁴ שהוא בחסד מים קרים וזלזים, והוא סוד היחוד מים רבים. וז"ס כשאר"י שואג מתלהטין נורא כו', שהוא סוד תמים לזוג (אגדות הגר"א).

³⁵ אם תפרש שדי ותבדיל תיבות של מלכות שמים, מלכים בה תשלג בצלמון התורה אשר בה מלכים ימלוכו תשלג ותצנן לך את צל המות (אגדות הגר"א).

{ טז ע"א }

אהלים לנחלים, שנאמר "כנחלים נטויו כגנות עלי נהר כאהלים נטע וגו'",
לומר לך, מה נחלים מעלין את האדם מטומאה לטהרה [בטבילה], אף
אהלים [פי' בתי מדרשות] מעלין את האדם מכף חובה לכף זכות.³⁶
הקורא למפרע לא יצא וכו'. רבי אמי ורבי אסי היו קושרים חופה לרבי
אלעזר [להשיאו אשה]. אמר להם, כינתיים [שאתם עובדים] אני אלך
ואשמע דבר [תורה] מבית המדרש, ואבא ואגיד לך. הלך ומצא לתנא
שלימד לפני רבי יוחנן, קרא [קריאת שמע] וטעה ואינו יודע איפה טעה,³⁷
באמצע הפרק, יחזור לראש [הפרק]. ואם טעה [בין פרק לפרק] פי' שידע
שגמר הפרשה וצריך להתחיל פרשה אחרת, ואינו יודע באיזה מהן, יחזור
לפרק הראשון [פי' והיה אם שמוע]. ואם טעה [בין כתיבה לכתיבה] פי'
שיודע שצריך לומר "וכהבתם" ואינו יודע אם ראשון אם שני, יחזור
לכתיבה ראשונה.

אמר לו רבי יוחנן [לזה שדרש מה שכתוב לעיל], לא למדנו [כך] אלא
שלא פתח ב"למען ירבו ימיכם", אבל [אם] פתח ב"למען ירבו ימיכם",
המשך רגילות שלו תפס אותו ונוקטים שהוא אחז בסוף והיה אם שמוע
ואל בסוף ואהבת. רבי אלעזר [הגיע [לרבי אמי ורבי אסי] ואמר להם [מה]
שרבי יוחנן אמר]. אמרו לו, אלו לא באנו אלא לשמוע דבר זה, דיינו.
משנה. האומנין [העוסקים במלאכתם והגיע זמן קריאת שמע] קוראין
[אפילו אם הם עומדים] בראש האילן או בראש בנין של אבנים,³⁷ מה
שאינו רשאי לעשות כן בתפלה [שתפילה היא בקשת רחמים וצריך כוונה,
ולכן לא מתפללים בגובה שאין יכולים לעמוד שם אלא על ידי הדחק
ומחמת פחת לא יכול לכוון]. חתן פטור מקריאת שמע לילה הראשונה,³⁸
ועד מוצאי שבת, אם לא עשה מעשה [פי' בעל בעילת מצוה]. ומעשה
ברבן גמליאל שנשא אשה וקרא [ק"ש] לילה הראשונה, אמרו לו תלמידיו,
למדתנו רבינו שחתן פטור מקריאת שמע. אמר להם, איני שומע לכם
לבטל ממני מלכות שמים אפילו שעה אחת.

גמרא. הרבנים למדו, [העוסקים במלאכתם והגיע זמן קריאת שמע]
קוראין [אפילו אם הם עומדים] בראש האילן או בראש בנין של אבנים,
ומתפללין בראש הזית או בראש התאנה.³⁹ [בזמן שעוסקין בהן, מפני
שענפיהם מרובים ויכולין לעמוד שם שלא בדחק, ואין שם פחד ליפול
לפנין מתפללין בראשם], ושאר כל האילנות [אין מתפללין, אלא] יורדים
למטה ומתפללין. ובעל הבית, בין כך ובין כך [פי' בין עץ כזו או כזו] יורד
למטה ומתפלל [דהא אינו משועבד למלאכה, שהוא ברשות עצמו], לפי
שאין דעתו מיושבת עליו [מיראתו, ואם הקלו אצל פועלים מפני בטול
מלאכה, לא הקלו אצל בעל הבית].

רב מרי הבן של בת שמואל⁴⁰ שאל בתירה לרבא, למדנו, האומנים
קורין בראש האילן ובראש הנדבך, אלמא, לא צריך כוונה, ושאל סתירה,
הקורא את שמע צריך שיכוין לבו, שנאמר "שמע ישראל", ולהלן הוא
אומר, "הסכת ושמע ישראל", מה להלן בהסכת [פי' שימת לב וכוונה] אף
כאן בהסכת. שתק [רבא]. אמר לו [רבא לרב מרי], האם שמעת מזהו בזה.
אמר לו, כך אמר רב ששת, והוא שבטלין ממלאכתן וקוראין⁴¹ [כדי שיהיו
קוראים בכוונה יש להם רשות לבטל ממלאכתם]. ו[קשה] הרי למדנו
בברייתא, בית הלל אומרים, עוסקים במלאכתן וקוראין. אין קושי
[וסתירה], זה [שכתוב שבטלים] בפרק ראשון [שצריך בו כוונה], וזה
[שכתוב שעוסקים במלאכתם וקוראים] בפרק שני.

הרבנים למדו, הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית, קורין
קריאת שמע ומברכין לפניו ולאחריה, ואוכלין פתן ומברכין לפניו
ולאחריה, ומתפללין תפלה של שמונה עשרה אבל אין יורדין לפני התיבה
[אינן רשאים ליבטל ממלאכתן ולירד לפני התיבה לעשות שליח צבור,

³⁶ והוא סוד וטהרו וקדשו, מים ואש (אגדות הגר"א).

³⁷ ע"י שר"ע (א"ח סי' סג ס"ח): האומאיפה אנו לומדים, וכן בעל הבית שהיו
עושים מלאכה בראש האילן או בראש שורות הבנין, קורין קריאת שמע
במקומם, ואינם צריכים לירד:

³⁸ ע"י שר"ע (א"ח סי' ע"ג): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

³⁹ ע"י שר"ע (א"ח סי' צ ס"ג): האומאיפה אנו לומדים שעושין מלאכה לבעל
הבית יכולין להתפלל בראש הזית ובראש התאנה, ואין בזה משום לא יעמוד
ע"ג מקום גבוה ויתפלל, דכיון שעלו לעשות מלאכתם הוי כמו שעלה לעלייה.
ובשאר אילנות, צריכים לירד. והטעם שנשתנה הזית משאר אילנות, מפני שיש
להם ענפים הרבה יותר משאר אילנות, ויש טורח גדול בעלייתם וברידתם,
ויתבטלו ממלאכתם ולפיכך אמרו שיתפללו שם, אבל שאר אילנות דליכא
ביטול, ירדו. ובעל הבית, אפילו מראש הזית והתאנה צריך לירד להתפלל, דהא
אינו משועבד למלאכה, שהוא ברשות עצמו ואם הקילו אצל פועלים מפני
ביטול מלאכה, לא הקילו אצל בעל הבית:

⁴⁰ ובא עליה גוי אחד ונתעברה הימנו ואחר כך נתגייר, ושמייה איסור (רש"י).

⁴¹ ע"י שר"ע (א"ח סי' סג ס"ז): היה עוסק במלאכה ורצה לקרות ק"ש, יתבטל
ממלאכתו עד שיקרא פרשה ראשונה, כדי שלא יהא קורא עראי:
משנה ברורה: ע"ד שיקרא וכו' - משמע דמכאן והלאה מותר אפילו בברכות
ק"ש וכן מבואר בהדיא בס"י ס"ו בב"י בד"ה ומ"ש רק אם ארעו וכו' ע"ש ועיין
לקמן בסימן קצ"א בט"ז סק"א וצל"ג:

שיש שם בטול מלאכה יותר מדאי] ואין נושאים כפיהם⁴². ו[קשה] הרי
למדנו בברייתא, [רק מותר לפועלים להתפלל] מעין שמונה עשרה [ג'
ברכות ראשונות, והביינו לדעת דרכיך וכו' שכולל י"א ברכות בברכה
אחת, וג' אחרונות]. אמר רב ששת, אין קושי [וסתירה], זה [שכתוב שיש
לפועלים להתפלל י"ח ברכות] רבן גמליאל [לקמן כח ע"ב שבכל יום
צריך להתפלל י"ח ברכות], וזה [שכתוב שמתפלל מעין י"ח] רבי יהושע
[החולק שם שמונה לכל א' להתפלל י"ח ברכות].

[מקשה הגמ' אם זה רבי יהושע, מה קרה [שנזכר בברייתא] פועלים,
אפילו כל אדם גם כן [יכולים להתפלל מעין י"ח].] אלא [מתרץ הגמ'], שני
[הברייתות] רבן גמליאל, ואין קושי [וסתירה], כאן, בעובדים בשכר [חוץ
מאוכל שלהם, ולכן צריכים למהר המלכה ומתפללים רק מעין י"ח]. כאן,
בעובדים בסעודתן [ללא שכר, ולכן מתפללים י"ח].

והרי למדנו בברייתא [כראיה להנ"ל], הפועלים שהיו עושים מלאכה
אצל בעל הבית קורין קריאת שמע ומתפללין, ואוכלין פתן ואין מברכים
לפניה⁴³ [שאינה מן התורה], אבל מברכין לאחריה [שברכת המזון מן
התורה] שתי [ברכות]. איך [אומרים ברכת המזון בב' ברכות לבד], ברכה
ראשונה כתקונה⁴⁴, שניה, פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים
בברכת הארץ [שהם דומים]. במה דברים אמורים [שלא מברכים ברכה
ראשונה ומקצרים בברכת המזון], בעובדים בשכר, אבל עובדים בסעודתן
[לבד] או שהיה בעל הבית אוכל עמהן, מברכין כתיקונה.

חתן פטור מקריאת שמע. למדנו בברייתא, [נאמר בפסוק שחייבים
לקרא קריאת שמע] "בשבחתך בביתך", פוטט לעוסק במצוה, "ויבלכתך
בדרך", פוטט לחתן, מכאן אמרו, הנושא בתולה, פטור⁴⁵ [מקריאת שמע
לילה ראשונה, שהוא טורד במחשבת בעילת מצוה⁴⁶, אבל הנושא]
אלמנה, חייב.

[מקשה הגמ' איך משמע "מ"ויבלכתך בדרך" שזה מדבר על חתן].
אמר רב פפא, כמו [הליכה ב]דרך, מה [הליכה ב]דרך [שהוא לא חובה
אלא] רשות, אף כל [זמן שאתה עוסק בדברים של] רשות [אתה חייב
לקרא ק"ש]. מקשה הגמ', מה ההוכחה שהפסוק מדבר בדבר רשות] אולי
מדובר שהולך לדבר מצוה, ועכ"ז אמר התורה לקרא [קריאת שמע]. אם
כן, התורה [היא צריך] לכתוב "בשבת ובלכת", מה הוא "בשבחתך
ובלכתך". בשבת שלך ובלכת שלך מחייבים [לקרא קריאת שמע], אבל
[הליכה] של מצוה, אתה פטור.

⁴² ע"י רמב"ם (תפילה ונשיאת כפים פ"ה ה"ח): האומאיפה אנו לומדים שהיו
עושין מלאכה בראש האילן או בראש הנדבך או בראש הכותל והגיע זמן תפלה
יורדין למטה ומתפללין וחוזרין למלאכתן, ואם היו בראש הזית או בראש
התאנה מתפללין במקומן מפני שטרחן מרובה, ומה הן מתפללין אם היו עושין
בסעודתן בלבד מתפללין שלש תפלות של תשעה עשר ברכות, היו עושין בשכרן
מתפללין הבינו ובין כך ובין כך אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים את כפיהן.

⁴³ ע"י רמב"ם (ברכות פ"ב ה"ב): הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית
ואכלו פתן אין מברכין לפניו, ומברכין לאחר סעודתן * שתי ברכות בלבד כדי
שלא יבטלו מלאכת בעל הבית, ברכה ראשונה כתיקונה שנייה פותח בברכת
הארץ וכולל בה בונה ירושלים וחותרם בברכת הארץ, ואם היו עושין בסעודתן
בלבד או שהיה בעל הבית מיסב עמהן מברכין ד' ברכות כתיקונן כשאר כל
אדם.

⁴⁴ ע"י שר"ע (א"ח סי' קצא ס"א): פועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית,
מקצרים בבהמ"ז, כדי שלא לבטל מלאכת בעל הבית. כיצד, ברכה ראשונה
כתקנה, ושנייה פותח בברכת הארץ וכולל בה בונה ירושלים וחותרם בברכת
הארץ, ואין אומרים ברכת הטוב והמטיב כלל. בד"א, כשנוטלים שכר על
מלאכתן מלבד הסעודה, אבל אם אין נוטלים שכר אלא הסעודה שאוכלים לבד,
מברכין כל ד' ברכות כתקנן. וכן אם בעה"ב מיסב עמהם, אע"פ שנוטלים שכר
מלבד הסעודה, מברכין כל ד' ברכות:

משנה ברורה: וכולל בה בונה ירושלים - דאף דדרשינן בגמרא מקרא שיבדך
לה' בבהמ"ז על המזון ועל הארץ ועל ירושלים אין ר"ל שמן התורה צריך
לחתום על כל אחד ואחד בברכה בפ"ע אלא מדאורייתא די כשיבדך על שלשתן
בברכה אחת אך דרבנן תקנו לחתום בברכה על כל אחד ובפועלים משום בטול
מלאכה תקנו שרק הזן יבדך בפ"ע אבל ברכת הארץ ובנין ירושלים כיון שדומות
זו לזו יכללם בברכה אחת [מ"א בבאור דברי רש"י וכו"כ עוד הרבה אחרונים
לדינא]:

כלל - שזו אינה כ"א מדרבנן בעלמא ועקרוה אצל פועלים בין שמברכין בעצמן
בין ששומעין מפי אחר המזמן ומברך בהמ"ז כתיקונה הרי הן עומדין למלאכתן
כשחותם ברכת ירושלים ולענין ברכת הזימון אם מחויבין פועלים בכך או לא
יש דעות בין האחרונים ולפי מה שכתב בס"ב לא נ"מ מידי לדידן דבדואי חייבין
אך כשאוכל פועל עם אנשים אחרים והוא גמר סעודתו מקודם נראה דלא
ימתין עליהם אם אינם רוצים לענות אותו דבכונן זה בודאי בעה"ב מקפיד ועיין
לקמן בסימן ר' במ"א סק"ב:

כשנוטלין שכר - וע"כ צריכין למהר המלאכה:

מיסב עמהם וכו' - דמסתמא מוחל להם:

⁴⁵ ע"י שר"ע (א"ח סי' ע"ג): הוב"ד לעיל הערה **Error! Bookmark not defined.**

[מקשה הגמ'] אם כן [שהכל בנוי על עוסק במצוה פטור מן המצוה], מה קרה [שהברייתא מזכיר] הכנסה בתולה, אפילו הנושא אלמנה גם כן [צריך להיות פטור]. ומתוך הגמ', לא כך, אלא חתן פטור מקריאת שמע כשנושא בתולה שבוהו שהוא טרוד, אבל בזה [הנושא אלמנה] לא טרוד. [מקשה הגמ'] אם [הפטור של חתן] משום טרדה, אפילו אם טובע ספינתו בים [צריך להיות פטור]. ואם תאמר כך הוא, למה אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב, אכל חייב בכל המצות האמורות בתורה [נהרי הוא טרוד בצערו, ועכ"ז חייב בכל המצות], חוץ מן התפילין⁴⁶, שהרי נאמר בהם "פאר", שנאמר "פארך חבוש עליך" [וכיון שצריכים "פאר" ואבל מתגולל בצערו בעפר, אין זה פאר]. [מתוך הגמ'] שם [בחתן הנושא בתולה] הוא טרוד טרדה של מצוה, וכאן [שטבע ספינתו בים] טרוד טרדה של רשות.

משנה. רחץ לילה הראשון שמתה אשתו [שנקברה בו ביום]. אמרו לו תלמידיו, למדתנו רבינו שאבל אסור לרחוץ⁴⁷. אמר להם, איני כשאר בני אדם, אסטניס אני [פ"י אדם מעונג ומפונק]. וכשמת "טבי" עבדו, קבל עליו תנחומין. אמרו לו תלמידיו, למדתנו רבינו שאין מקבלין תנחומין על העבדים, אמר להם, אין "טבי" עבדי כשאר כל העבדים, כשר היה. חתן אם רוצה לקרות קריאת שמע לילה הראשון, קורא⁴⁸. רבן שמעון בן גמליאל אומר, לא כל הרוצה ליטול את השם יטול [אם לא הוחזק חכם וחסיד לרבים אין זה אלא גאווה, שמראה בעצמו שיכול לכוין לבן]. גמרא. מה טעמו של רבן גמליאל. הוא סובר אנינות [של הלילה] [לאחר יום המיתה לא מן התורה אלא מצוה] דרבנן, שנאמר "ואחריתה כיום מר", ובמקום איסטניס חז"ל לא גזרו.

וכשמת טבי עבדו וכו'. הרבנים למדו, עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה⁴⁹ [פ"י כשחוזרים מבית הקברות היו עושים שורות סביב האבל ומנחמין אותו, ואין שורה פחותה מעשרה], ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ותנחומי אבלים [פ"י ברכת רחבה, שמברין אותו סעודה ראשונה משל אחרים, ומברכין שם ברכת אבלים, ברוך אתה ה' מנחם אבלים].

מעשה ומתה שפחתו של רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לנחמו. כיון שראה אותם, [הוא] עלה לעלייה [לרמו להם שהוא לא רוצה לקבל תנחומין]. ועלו אחריו. [ולכן רבי אליעזר] נכנס לבי קטן לפני טרקלין גדול, נכנסו אחריו. נכנסו לטרקלין, נכנסו אחריו. אמר להם, חשבתי שאתם נכונים [במיין] פושרים [פ"י שתיבנו דבר ברמז מועט], עכשיו אין אתם נכונים אפילו בחמי חמין. וכי לא לימדתי אתכם, עבדים ושפחות אין עומדים עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים. אלא מה אומרים עליהם, כשם שאומרים לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו, "המקום ימלא לך חסרונו". כך אומרים לו על עבדו ועל שפחתו, "המקום ימלא לך חסרונו".

למדנו בברייתא אחר, עבדים ושפחות אין מספידין אותן. רבי יוסי אומר, אם עבד כשר הוא, אומרים עליו, "אוי [הוא היה] איש טוב ונאמן ונהנה מגיעו". אמרו לו, אם כן, מה הנחת לכשרים.

הרבנים למדו, אין קורין אבות [לישראל] אלא שלש [אברהם יצחק ויעקב ולא השבטים⁵⁰], ואין קורין אמהות אלא לארבע⁵¹ [שרה רבקה רחל ולאה ולא השפחות]. למה [לימדו את זה לענין] אבות. אם תאמר משום שאין אנו יודעים אם באים [משבט] ראובן או משמעון, אם כן, גם באמהות, לא יודעים אם באים מרחל או מלאה. אלא, עד כאן, חשובים [אבות לכלל ישראל, אבל יותר [מהם], לא חשובים].

למדנו בברייתא אחר, עבדים ושפחות אין קורין אותם "אבא פלוני" או "אמא פלונית"⁵² [כאן התואר "אבא" הוא כמו "רב"], ושל רבן גמליאל

⁴⁶ ע"י שו"ע (או"ח סי' לח ס"ה): הוב"ד לעיל הערה **Error: Bookmark not defined.**

⁴⁷ ע"י שו"ע (י"ד שפא ס"א): רחיצה כיצד אסור לרחוץ כל גופו אפילו בצונן אבל פניו ידיו ורגליו בחמין אסור בצונן מותר ואם היה מלוכלך מטיט וצואה רוחץ כדרכו ואינו חושש: הגה וכל זה מדינא אינו אסור רק שבעה אבל אח"כ מותר ברחיצה אלא שנהגו האידינא לאסור כל רחיצה כל ל' יום לחוף הראש אסור ואין לטנות המנהג כי מנהג קדום הוא ונתייחד על פי תתיקן: ביאור: בחמין - ה"ה בפושרין אסור כל שתחמם אצל האור (פ"ת).

כל רחיצה - צ"ל רחיצה (ש"ד). כל ל' יום - אמנם בצונן ליכא איסורא כלל (ש"ד), היינו פניו ידיו ורגליו (רע"א בדעת הש"ד), ו"לא היינו כל גופו בצונן, אמנם י"ח על דברי הש"ד, וכן ראוי לירא שמים, אמנם לאחרים מורים להתיי (פ"ת).

⁴⁸ ע"י שו"ע (או"ח סי' ע"ג): הוב"ד לעיל הערה **Error: Bookmark not defined.**

⁴⁹ ע"י שו"ע (י"ד סי' שעז ס"א): העבדים והשפחות אין עומדים עליהם בשורה ואין אומרים עליהם עליהם תנחומי אבלים אלא אומרים לו המקום ימלא חסרונו כשם שאומרים לאדם על שורו וחמורו:

⁵⁰ ע"י מסכת שמחות פ"א ה"ד: \$

⁵¹ בסוד ג' וד', ובסוד ב' שילין, וב' המרכבות (אגדות הגר"א).

⁵² ע"י שו"ע (ח"מ רעט ס"ה): העבדים והשפחות אין קורין להם אבא פלוני ואימא פלונית, שלא יבא מהדבר תקלה ונמצא זה הבן נפגם. לפיכך אם היו

היו קורים אותם "אבא פלוני" ו"אמא פלונית". המעשה סותר [את ההלכה, וקשה. ומתוך הגמ', שעבדי ר"ג שונים] משום שהם חשובים. אמר רבי אלעזר, מה זה שנאמר "כן אברכך בחיי בשמך אשא כפיי", "כן אברכך בחיי", זו קריאת שמע⁵³. "בשמך אשא כפיי", זו תפלה. ואם עושה כן, עליו הכתוב אומר, "כמו חלב ודבש תשבוע נפשי". ולא עוד אלא שנוחל שני עולמים, העולם הזה והעולם הבא, שנאמר "ושפתי רננות יהלל פי" [רננות בלשון רבים מרמז לב' עולמות].

רבי אלעזר אחרי שסיים תפילתו אמר כך⁵⁴, "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשכן בגורלנו אהבה ואחיה ושלוש וריעות, ותרבה גבולנו בתלמידים, ותצליח סופנו אחרית ותקוה [פי' שתהא אחריתנו טובה, ונראה מה שקיינו], ותשים חלקנו בגן עדן, ותקן לנו בחבר טוב ויצר טוב בעולמך, ונשכים ונמצא יחול לבבנו ליראה את שמך [פי' שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסוד מאחר כך ביום, אלא כשנשכים בכל בקר נמצא לבבנו מייחל לך], ותבא לפניך קורת נפשנו לטובה [פי' סיפוק צרכנו וקורת רוחנו].

@@@ רבי יוחנן אחרי שסיים תפילתו אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתצייך בבושנתו ותביט ברעתו⁵⁵ [פי' בצער שבאה עלינו] ותתלבש ברחמך ותתכסה בעזך ותתעטף בחסידותך⁵⁶ ותתאזר בחנינותך⁵⁷ ותבא לפניך מדת טובך וענותותך⁵⁸.

רבי זירא אחרי שסיים תפילתו אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו⁵⁹ שלא נחטא ולא נבוש⁶⁰ ולא נכלם מאבותינו⁶¹.

רבי חייא אחרי שהתפלל אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא תורתך אומנותנו⁶², ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו.

רב אחרי תפילתו אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חלוץ עצמות, חיים שיש בהם יראת חטא, חיים שאין בהם בושה וכלימה, חיים של עושר וכבוד, חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים, חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה⁶³.

רבי אחרי שהתפלל אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתצילנו מעזי פנים [שלא יצעטרו אותי] ומעזות פנים⁶⁴ [שלא יוציאו עלי לעז ממזרות], מאדם רע ומפגע רע, מיצר רע, מחבר רע, משכן רע, ומשטן המשחית, ומדין קשה ומבעל דין קשה, בין שהוא בן ברית [פי' מהול] בין שאינו בן ברית [פי' מהול]. ואף על גב ששוטרים עומדים על רבי [במצות אנטונינוס להכות ולהנקם בכל העומדים עליו].

רב ספרא אחרי תפילתו אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתשים שלום

העבדים והשפחות חשובים ביותר, ויש להם קול, וכל הקהל מכירים אותם ואת בניו ועבדי אדוניהם, כגון עבדי הנשיא הרי אלו מותר לקרות להם אבא ואימא. ביאור: שלא יבא מהדבר תקלה ונמצא זה הבן כו' - פירוש, התקלה היא שזה הבן נפגם, והבן ר"ל זה שקורא תקלה אמי, נמצא שהוא בנה ויאמרו שהוא עבד. אבל כשקורא לעבד אבא אינו מוכרח שהוא עבד אם אמו היא ישראלית וכנ"ל, מ"מ פגם מיהא איכא, דהא אין קדושי תופסין בעבד וה"ל בן זונה (סמ"ע).

⁵³ וז"ש אברכך בשמך, הוא ושמו. וז"ש בחיי מקום החיים. אברכך אשא כפי ספר וספור. **כמו חלב ודבש תשבוע נפשי כו'.** שהוא שלמים ועולות, וז"ש ולא עוד כו'.

⁵⁴ הנה ר' אליעזר ור' יוחנן התפללו בתפלתן ז' דרגין, ור' זירא ור' חייא ג' דרגין, ורב ורבי עשרה דרגין. ויכולו כוללן את הכל (אגדות הגר"א).

⁵⁵ סוד חר"ב (אגדות הגר"א).

⁵⁶ בסוד אבהן (אגדות הגר"א).

⁵⁷ הוא סוד ג' אחרונות, שהן כחדא חשיבין. והוא סוד ארבע רוחות (אגדות הגר"א).

⁵⁸ כתר ומלכות (אגדות הגר"א).

⁵⁹ כנגד ג' דרגין (אגדות הגר"א).

⁶⁰ פי' מעצמנו (אגדות הגר"א).

⁶¹ פי' מזולתנו, כמ"ש **מאבותינו.** וכ"ה בל"מ בושה וכלמה. ונחטא ר"ל בנפש, כמ"ש נפש כי תחטא. ובושה וכלמה הוא רוח ונשמה שאינן נשלמן (אגדות הגר"א).

⁶² ג"כ ג' דרגין יהיו, מלמטה למעלה. ואמר **ואל ידוה כו'.** כמ"ש אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה (אגדות הגר"א).

⁶³ הוא כלל הכל יחודא דכולהו (אגדות הגר"א).

⁶⁴ נגד שני דרגין שבפנים, והוא שם התואר ושם המקרה, ז"ל. כי ג' שמות הם כלל שם העצם ושם המקרה ושם התואר. **מאדם רע כו'.** חמשה והן נג'ע ר"ע, כמ"ש לא תאונה כו'. והן נגד ה"פ טוב, דכלילין בברית הלשון ובברית המעור. **משטן המשחית.** נגד בור שחת. **מדין קשה ומבעל דין קשה.** נגד בחי' ראשונה ואחרונה (אגדות הגר"א).

בצבאות של מעלה [פי' שרי האומות, וממילא יהיה שלום בין האומות] ובצבאות של מטה⁶⁵ [חבורת חכמים], ובין התלמידים העוסקים בתורתך⁶⁶, בין עוסקין בשמה בין עוסקין שלא לשמה. וכל העוסקין שלא לשמה, יהי רצון שיהו עוסקין לשמה⁶⁷. רבי אלכסנדר אחרי תפילתו אמר כך, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתעמידנו בקרן [פי' בזוית] אורה⁶⁸ ואל תעמידנו בקרן חשכה, ואל ידוה לבנו ואל יחשכו עינינו.

יש אומרים, זה רב המנונא התפלל אותה, ורבי אלכסנדר אחרי שהתפלל אמר כך, רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב. שאור שבעיסה [יצר הרע שבלבנו, המחמיצנו] ושעבוד מלכות, יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם, ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם.

רבא אחרי תפילתו אמר כך, אלהי, עד שלא נוצרתי איני כדאי [לא הייתי חשוב והגון להיות נוצר] ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי⁶⁹ [מה חשיבותי, הרי אני כאילו לא נוצרתי], עפר אני בחיי, קל וחומר במיתתי⁷⁰ [שבמיתתי עפר אני]. הרי אני לפניך ככלי מלא בושע וכלימה⁷¹, יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא אחטא עוד, ומה שחטאתי לפניך כלה ברחמיך הרבים, אבל לא על ידי יסורין וחלאים רעים. וזהו וידוי של רב המנונא זוטי ביום הכיפורים.

הרב, בנו של רבינא, כאשר היה מסיים תפילתו אמר כך⁷², אלהי נצור לשוני⁷² מרע ושפתותי מדבר מרמה ולמקללי נפשי תדום ונפשי כעפר לכל תהיה, פתח לבי בתורתך ובמצותיך תרדוף נפשי, ותצילני מפגע רע מיצר הרע ומאשה רעה ומכל רעות המתרגשות לבא בעולם, וכל החושבים עלי רעה מהרה הפר עצתם וקלקל מחשבותם. "יהי לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי".

רב ששת כאשר היה יושב בתענית, אחרי שהתפלל אמר כך, רבון העולמים, גלוי לפניך⁷³, בזמן שביית המקדש קיים אדם חוטא ומקריב קרבן, ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו ומתכפר לו, ועכשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי⁷⁴, יהי רצון מלפניך שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאילו הקרבתי לפניך על גבי המזבח ותרצני.

רבי יוחנן כאשר היה מסיים ספר איוב אמר כך [על שם שאיוב נפטר בשם טוב], סוף אדם למות, וסוף בהמה לשחיטה, והכל למיתה הם עומדים⁷⁵. אשרי מי שגדל בתורה⁷⁶ ועמלו בתורה⁷⁷ ועושה נחת רוח ליוצרו⁷⁸, וגדל בשם טוב⁷⁹ ונפטר בשם טוב מן העולם⁸⁰, ועליו אמר שלמה "טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו".

⁶⁵ שב' עלמין התחתונים שני צבאות, צבא מעלה וצבא מטה (אגדות הגר"א).
⁶⁶ הוא בעולם העליון שני דרגין. וז"ש **בין העוסקין לשמה כו'**. ימין ושמאל כמ"ש למיימינים בה כו' (אגדות הגר"א).

⁶⁷ הוא נגד דרגא השלישית דשם. והכל אחד, ג"ר, א"ה דמקננין כו'. ה' דרגין שבו (אגדות הגר"א).

⁶⁸ והוא ג"כ ג' דרגין כנ"ל בר' חייא. וכן תפלה שניה גלוי וידוע כו' (אגדות הגר"א).

⁶⁹ כי ד' דרגין הן בשם, וכן בנשמה כידוע. והן כנגד ג' זמנים היה הוה ויהיה, ואחד כלל הכל. וז"ש **עד שלא נוצרתי**. בעבר (אגדות הגר"א).

⁷⁰ בעתיד (אגדות הגר"א).
⁷¹ הוא כלל הכל וז"ש **ככלי**. שהיא הכלי המקבלת. וכן בקשת יה"ר ג"כ על העבר ועל העתיד. ואמר **עד שלא נוצרתי**. פי' כמ"ש טוב לאדם שלא נברא כו', ו"ל בגלגול שני. וז"ש **איני כדאי**. ועכשיו שלא תקנת. **עפר אני כו'**. שבחי' האחרונה דס"א לית לה כלום, אבל מלא בושע וכלמה (אגדות הגר"א).

⁷² הן (ד') דכר ונוקבא. ועוד אמר כאן ד' **שתצילנו מפגע רע כו'** (אגדות הגר"א).

⁷³ עי' שר"ע (א"ח סי' תקס"ד): טוב לומר בתחנונים שאחר תפלת המנחה לאחר אלהי נצור וכולי: רבון כל העולמים, גלוי וידוע לפניך שבזמן שביית המקדש קיים אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבים ממנה אלא חלבו ודמו וכו':

⁷⁴ שהוא נגד נפש חיה שבאדם, כמ"ש וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה. וחלב הוא התאוה, ודם הוא חיה, כמ"ש ישחוק נפשו מני שחת וחיתו מעבור בשלח, מיתה וגיהנם, וזהו דם למזבח שמקריבין דם בזריקה, וחלב ע"ג אש (אגדות הגר"א).

⁷⁵ כי מתחלה אמר סוף אדם וסוף בהמה, ועתה אמר שהכל ר"ל כל הבריות עומדין מתחלתן למיתה, שההעדר מעורב בהן כידוע (אגדות הגר"א).

⁷⁶ חכמה (גר"א).
⁷⁷ בינה (גר"א).

⁷⁸ בדעת כמ"ש השכל וידוע אותי (אגדות הגר"א).
⁷⁹ הוא במעשה (גר"א).

⁸⁰ שלא נכשל בחטא כמ"ש הגיע לפרשת דרכים כו'. וז"ש טוב שם משמן טוב ויום המות שלא נכשל בחטא. ואמר ג' דרגין בתורה וב' במעשים נגד ה"פ. והן ה' שמהן שנתגלו למרע"ה (אגדות הגר"א).

היה רגיל בפיו של רבי מאיר, גמור ככל לבכך ובכל נפשך לדעת את דרכי ולשקוד על דלתי תורתך, נצור תורתך בלבך⁸¹ ונגד עיניך תהיה יראתי, שמור פיך מכל חטא וטהר וקדש עצמך מכל אשמה ועון, ואני אהיה עמך ככל מקום⁸².

היה רגיל בפיו של חכמי יבנה, אני [העוסק בתורה] בריה וחברי [עם הארץ] בריה. אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה [נוחה מלאכתי ממלאכתו], אני משכים למלאכתי והוא משכים למלאכתי, כשם שהוא אינו מתגדר במלאכתי [פי' מתגדל לתפוש אומנותו] כך אני איני מתגדר במלאכתי. ושמא תאמר [הדין עמו שאינו מתגדר במלאכתי, שאילו היה תופס אומנותי לא היה לו לב פתוח להרבות בתורה כמותי, והיה ממעיט ואין לו שרף], אני מרבה והוא ממעיט, שנינו, אחד המרבה ואחד הממעיט⁸³ [יש להם אותו השכר] ובלבד שיכוין לבו לשמים⁸⁴.

היה רגיל בפיו של אביי, לעולם יהא אדם מתוחכם ביראה [לחפש דרכי ערמה לעבודת ה'] מנעה רך משיב חמה ומרבה⁸⁵ שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהא מקובל על הבריות.

אמרו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק.

היה רגיל בפיו של רבא, עיקרה חכמה [שיהא עמה] תשובה ומעשים טובים⁸⁶, שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטע באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין, שנאמר "ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם". לעושים לא נאמר אלא לעושיהם, [היינו] לעושים לשמה, ולא לעושים שלא לשמה. וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא [פירוש: שאינו לומד כדי לקיים אלא לצער השני]⁸⁷.

היה רגיל בפיו של רב, לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הבא אין בו לא אכילה⁸⁸ ולא שתיה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן ולא קנאה ולא שנאה ולא תחרות⁸⁸, אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם⁸⁹ ונהנים מזוי השכינה⁹⁰, שנאמר "ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו" [פי' שבעו מזוי השכינה כאילו אכלו ושתו].

גדולה הבטחה שהבטיח הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים⁹¹, שנאמר "נשים שגונות קמנה שמענה קולי בנות בטחות האזנה אמרת".

אמר רב לרבי חייא, נשים במה הם זוכים [לעולם הבא]. בזה ששולחים בניהם לבית הכנסת [ללמוד], ובזה שמחכים לבעליהם [לחזור] מבית המדרש, וממתנות לבעליהן [ונתנות להם רשות ללכת וללמוד תורה בעיר אחרת] עד שבאים מבית המדרש⁹².

כאשר חכמים היו נפרדים זה מזה בבית מדרש של רבי אמי, ויש אומרים מבית מדרש של רבי חנינא, אמר כך, עולמך תראה בחייך⁹³ [פי' כל צרכיך תמצא], ואחריהך לחיי העולם הבא, ותקוהך לדור דורים. [וכברכה אמרו:] לבך יהגה תבונה⁹⁴, פיך ידבר חכמות ולשונך ירחיש רננות, עפעפיך יסתכלו בישרות כנגדך [פי' תבין בתורה כהלכה], עיניך יאירו במאור תורה ופניך יזהירו כזוהר הרקיע, שפתותיך יביעו דעת וכליותיך תעלוזנה מישירים, ופעמקיך ירוצו לשמוע דברי עתיק יומין.

כאשר החכמים היו נפרדים זה מזה מבית מדרש של רב חסדא ויש אומרים מבית מדרש של רבי שמואל בר נחמני, אמרו כך, "אלופינו מסובלים וגו'". "אלופינו מסובלים"⁹⁵, רב ושמואל, ויש אומרים רבי יוחנן ורבי אלעזר [הסבירו הדברים], אחד אמר, אלופינו בתורה, ומסובלים במצות. ואחד אמר, אלופינו בתורה ובמצות, ומסובלים ביסורים.

⁸¹ ד' דרגין. ועוד ד' דרגין נצור תורתך בלבך. ד' הידועין לב ועין ופה וגוף. יראה ואהבה כו'. לולב כו'. והן ב' שמות הידועים (אגדות הגר"א).

⁸² כתר ומלכות, ב' קוצין של היודין (אגדות הגר"א).

⁸³ שהוא מסט' דכר ונוקבא, עשירי וזל (אגדות הגר"א).

⁸⁴ גמרא זו נאמר אצל הקרבנות, והוא דימה אותו לכאן (רש"י).
הוא שותף השלישי שהכל תלוי בו (אגדות הגר"א).

⁸⁵ הן ג' דברים, מחשבה דבור מעשה, וז"ש **כדי שיהיה אהוב למעלה**. ג"כ ג' דברים. ואמר ערום ביראה כמ"ש אם אין חכמה אין יראה כו', כי אלו ב' דברים הן אחד, ב' וידין (אגדות הגר"א).

⁸⁶ הן ב' ההין. [באביו כו'. הם ה' דרגין הידועים]. וחכמה ותורה הן ב' דכורין שהם א', סולת בלול בשמן. וכן בשם מ"ב שבו נברא העולם (אגדות הגר"א).

⁸⁷ אבל העושה כדי שיכבדוהו מותר (רש"י).
⁸⁸ שהן הז' תחתונות (אגדות הגר"א).

⁸⁹ שהם ב' עטרות. וז"ש בראשיהם. וכמ"ש עתיד להחזירה לנו כו' ושמתח עולם על ראשם (אגדות הגר"א).

⁹⁰ הוא מעלה העליונה. שהן ג"ר, שהן כתרין ועטרין (אגדות הגר"א).

⁹¹ כמ"ש בפ"ב דחגיגה משל למלך ב"ו שאמר לעבדיו כו' למי משבח כו'. והענין שהן מסטרא דשמאלא, הקרובים לחטא. וז"ש **נשים שאננות**. והן ו' דרגין דבכורסא. **בנות בוטחות**. הן ד' רגלין דכורסייא, שהן בכללן ז' היכלין (אגדות הגר"א).

⁹² הן ג' דרגין (אגדות הגר"א).

⁹³ הן ג' קודיין, נגד נ"רין של נוקבא, חש"ח (אגדות הגר"א).

⁹⁴ ט' של דכורא (אגדות הגר"א). לשון הפסוק: פי ידבר חכמות וְהָגוּת לְבִי תְבוּנוֹת. והוא נר מצוה כו' (אגדות הגר"א).

"אין פרץ" ⁹⁶, שלא תהיה סיעתנו [צבאנו/חבורתנו] כסיעתו של דוד, שיצא ממנו אחיתופל. "ואין יוצאת" ⁹⁷, שלא תהיה סיעתנו כסיעתו של שאול שיצא ממנו דואג האדומי. "ואין צוחה" ⁹⁸, שלא תהיה סיעתנו כסיעתו של אלישע שיצא ממנו חזוי. "ברחובותינו" ⁹⁹, שלא יהיה לנו בן או תלמיד שמקדיח תבשילו ברבים [כגון ישו הנוצרי] ¹⁰⁰.

"שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה". רב ושמואל, ויש אומרים רבי יוחנן ורבי אלעזר, אחד אמר [לפרש את הפסוק], כל העולם כולו נזונין בצדקה [פי' בצדקתו של הקדוש ברוך הוא, ולא בזכות שבידן], והם [פי' הצדיקים] נזונין בזרוע [בזכות שבידם, ולכן רחוקים מצדקה]. ואחד אמר, כל העולם כולו נזונין בזכותם, והם, אפילו בזכות עצמן אין נזונין ¹⁰¹ [פי' אין להן כדי צרכיהם ומתפרנסים בקושי]. כדברי רב יהודה אמר רב, שאמר רב יהודה אמר רב, בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת, כל העולם כולו נזונין בשביל חנינא בני, וחנינא בני, די לו בקב חרוכין מערב שבת לערב שבת.

וזה חולק על דברי רב יהודה ¹⁰². [שדרש "אבירי לב" כרשעים], שאמר רב יהודה, מי הוא "אבירי לב", טפשי "גובאי" [שם אומה בבבל]. אמר רב יוסף, תדע [שהם טפשים], שלא התגייר גר מהם. אמר רב אשי, בני "מתא מחסיא" הם אבירי לב, שרואים כבוד התורה פעמיים בשנה ולא מתגייר מהם גר ¹⁰³.

חתן אם רוצה לקרות וכו'. לומר, שרכן שמעון בן גמליאל חושש לגאווה והכמים לא חוששים לגאווה. [וקשה] שהרי שמעון להיפך, שלמדנו במשנה, מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב ¹⁰⁴, עושין, מקום שנהגו שלא לעשות, אין עושין, וכל מקום תלמידי חכמים בטלים [ממלאכתם], רכן שמעון בן גמליאל אומר, לעולם יעשה כל אדם את עצמו כתלמיד חכם.

קשה [הסתירה ב] דברי חכמים, וקשה [הסתירה ב] דברי רבן שמעון בן גמליאל. אמר רבי יוחנן, תחליף השיטות [ו]. רב שישא בנו של רב אידי אמר, באמת אל תחליף, אין קושי [וסתירה] בדברי חכמים, שקריאת שמע כיון שכולם קוראים והוא גם כן קורא לא נראה כגאווה, אבל כאן [לעבוד בט' באב], כיון שכולם עושים מלאכה, והוא לא עושה, נראה כגאווה. אין קושי [וסתירה] בדברי רבן שמעון בן גמליאל, שם הדבר תלוי בכוונה, וכולם יודעים שלא יכול לכוון דעתו. אבל כאן [בט' באב], הרואה [שלא עובד בט' באב] אומר [שזה לא משום ט' באב, אלא משום] שאין לו מלאכה לעשות, תראה כמה בטלנים יש בשוק [אף בימי מלאכה].

הדרך עלך היה קורא

/משנה/. מי שמתו מוטל לפניו, פטור מקריאת שמע ¹⁰⁵, ומן התפלה ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה. נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן ¹⁰⁶, את שלפני המטה ואת שלאחר המטה, את שלפני המטה צורך בהם, פטורין, ואת שלאחר המטה צורך בהם, חייבין, ואלו ואלו פטורים מן התפלה ¹⁰⁷. קברו את המת וחזרו, אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה, יתחילו, ואם לאו, לא יתחילו. העומדים בשורה, הפנימיים, פטורים, והחיצוניים, חייבים. (נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפלה ובמזוזה ובברכת המזון.)

גמרא. מוטל לפניו, אין, ושאינו מוטל לפניו, לא, ורמינהי, מי שמתו מוטל לפניו, אוכל בבית אחר ¹⁰⁸, ואם אין לו בית אחר, אוכל בבית חברו,

⁹⁶ עי' ש"ע (או"ח סי' קו ס"א): כל הפטורים מק"ש פטורים מתפלה, וכל שחייב בק"ש חייב בתפלה. חוץ מהמלוין את המת, שאין למטה צורך בהם, שאע"פ שהם חייבים בק"ש, פטורים מתפלה. ונשים ועבדים, שאע"פ שפטורים מק"ש חייבים בתפלה, מפני שהיא מ"ע שלא הזמן גרמא. וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם:

משנה ברורה: מק"ש - מפני שהם עוסקים במצוה או שטרודים טרדת מצוה וכמבואר בסימן ע"ט ¹⁰⁹:

צורך בהם - ר"ל שאינם מוכנים כלל לעזור בנשיאת המטה דאל"ה פטורין גם מק"ש וכדלעיל בסימן ע"ב ס"א ע"ש:

מתפלה - הואיל והיא מדברי סופרים ועוד שהיא בעמידה ואין יכולין לשהות כ"כ אבל ק"ש עיקר כונתה ועמידתה אינה אלא בפסוק ראשון ובקל יוכל לעמוד ולכוין. ואם עבר זמן תפלה ע"ז אין צריך להשלים בתפלה הסמוכה כיון דבשעת חובתו היה פטור מן הדין וכדלעיל בסוף סימן צ"ג ע"ש במ"ב:

⁹⁷ עי' ש"ע (יר"ד שמא ס"א): מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו, קודם קבורה אוכל בבית אחר. אין לו בית אחר אוכל בבית חברו. אין בית לחבירו, עושה לו מחיצה ואוכל, ואפילו מחיצה של סדין סג, אם תקע שולי הסדין בענין שאינו ניטל ברוח. ואם אין לו דבר לעשות מחיצה, מחזיר פניו ואוכל. ובין כך ובין כך, ואפילו הוא בעיר אחרת, אינו מיסב ואוכל ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין, ואינו מברך ברכת המוציא ולא ברכת המזון, ואין מברכים עליו ולא מזמנין עליו. אפילו אם אוכל עם אחרים שמברכים, לא יענה אחריהם אמן, ופטור מכל מצות האמורות בתורה. ואפי' אם אינו צריך לעסוק בצרכי המת, כגון שיש לו אחרים שעוסקים בשבילו. וי"א שאפילו אם ירצה להחמיר על עצמו לברך או לענות אמן אחר המברכין אינו רשאי ועיי' בא"ח סי' ע"א. ובשבת ויר"ט אוכל בשר ושותה יין אם ירצה, ומברך וחייב בכל המצות חוץ מבתשמיש המיתה שאסור בו. ומותר לילך לבית הכנסת בשבת, ואף בחול אין בו איסור רק מאחר שאסור להתפלל מה יעשה שם. ואם צריך להחשיך על

ואם אין לו בית חברו, עושה מחיצה ואוכל, ואם אין לו דבר לעשות מחיצה, מחזיר פניו ואוכל, ואינו מיסב ואוכל, ואינו אוכל בשר ואינו שותה יין, ואינו מברך ואינו מזמין.

התחום כדי לעסוק בצרכי המת חל עליו אנינות ליאסר בכולן משעה שמתחיל ללכת כדי להחשיך על התחום. ואם רוצה לקברו ביר"ט ראשון ע"י עממין אסור בכולן וכ"ש ביר"ט שני שהוא בעצמו יכול לקברו שחלו עליו כל דיני אנינות. י"א דתלמיד על רבו מובהק אסור לאכול בשר ויין כל זמן שמוטל לפניו:

ביאור: מי שמת - אפילו אינו מוטל לפני אבל מוטל עליו לקברו (ש"ך), מת לו בן תוך ל' יש להסתפק אם הוא אונן ולכן אסור בבשר ויין וצ"ע בענין מצות (רע"א ופ"ת).

אוכל בבית אחר - דהוה כלועג לרש. וזה אסור דווקא במי שחייב לעסוק בקבורתו שיש חשש במה שאינו עוסק בקבורה ויושב לאכול בפניו (ט"ז), ולפי זה בשבת מותר לאכול (פ"ת), וי"א שאפילו בשבת יש לועג לרש (ש"ך), ולכן אפילו מי שלא מוטל עליו לקברו אסור (פ"ת).

ואפילו הוא בעיר אחרת - וי"א שאם יש קרובים בעיר אחרת שמתאבלים עליו בעירו שמוטל עליהם לקברו אין דין אונן על אותן הקרובים שבעיר אחרת (ש"ך), היינו דווקא כאשר מוליכים את המת למקום רחוק ואין אונן הולך עמהם אבל במקום שגם הקרובים הולכים בשעת הקבורה לא מהני מסירה (פ"ת סק"א).

אינו מיסב - דהיינו על השלחן (ט"ז וש"ך).

ואינו אוכל בשר - יש להסתפק אם מותר בתבשיל בשר וחמר המדינא (רע"א), ויש להקל בתבשיל בשר (פ"ת).

ואינו מברך - אבל נוטל ידיו ללא ברכה (רע"א), וה"ה מים אחרונים (פ"ת). ברכת המזון - אבל אם אכל כאשר היה אונן, ונקבר המת ולא עבר זמן עיכול חייב בברכת המזון, וה"ה באשר יצר (פ"ת).

ופטור מכל המצות - אונן פטור מבדיקת חמץ ואחר יבדוק לו, שיקנה לו ולא בתור שליחות (פ"ת).

שם - אמנם אם היה אונן בספירה, ואם לא יספור ביום זו לא יוכל לברך אחר כך מותר לספר ללא ברכה (פ"ת).

שם - מי שהתחיל להתפלל או לקרא ק"ש ונעשה אונן מותר לו לגמור (פ"ת). שם - אבל חייב בכל הלאוין (פ"ת).

ואפילו אם א"צ לעסוק - אם האונן לא יודע שהוא אונן ולפני תפילה, ויש מי שיעסוק בקבורה לא אומרים לו עד אחרי תפילה, ואם אין אחר שיעסוק בקבורה אומרים לו אפילו לפני תפילה (פ"ת).

אינו רשאי - ואם מת א' בשבת שיש לו אחים ובנים, ולאחים יש יארצי"ט במוצ"ש י"א שמותו להם להתפלל בבית הכנסת ביארצי"ט, וצ"ע לדינא (פ"ת).

בשבת ויר"ט - מותר לילך לעבוד בסעות ברית מילה בשבת ויר"ט אם פרנסתו בכך, ובלבד שלא יאכל שמה, אבל בחול וכן בסעודת נשואין אף בכה"ג אסור (פ"ת).

אוכל בשר ושותה יין - אם ירצה אבל אינו חייב, אבל בברכות ותפילה חייב (ש"ך), אבל יר"ט חייב לאכול (רע"א ופ"ת), ובפורים אסור (פ"ת).

וחייב בכל המצות - מ"מ אסור בדברי תורה (כדלקמן סעיף ה') ולכן אין קורין אותו לעלות לתורה (רע"א).

מה יעשה שם - משמע שאין מצטרף למנין (רע"א, פ"ת).

שם - ולא אומרים קדיש לפני הקבורה, אבל בשבת כן אומרים, וכל א' כפי מנהגו (פ"ת).

וכ"ש ביום טוב שני - היינו ביום הקבורה אבל בלילה שלפני כן מותר שאין דרך לקבור בלילה (ט"ז), וי"א שאסור אפילו בלילה (ש"ך), ויש מתירים (רע"א).

שחל עליו כל דיני אנינות - כל מקום שאין צריך לעסוק בצרכי המת כגון שיש חברה קדישא חייב בכל המצות שבתורה שהרי אין מצוה ביר"ט שיתעסק בו יותר מדאי אנשים (פ"ת).

י"א דתלמיד - היינו בימות החול (ט"ז).

עי' ש"ע (או"ח סי' קצט ס"ה): אונן בחול, שהוא פטור מלברך, אין מזמנין עליו:

משנה ברורה: שהוא פטור מלברך - פי' כל זמן שמתו מוטל לפניו כבסימן ע"א:

אין מזמנין - ואפילו האומרים שאם רצה להחמיר ולענות ולברך הרשות בידו מ"מ כיון שהוא פטור אינו מצטרף ועיין מה שכתבנו לעיל בסימן ע"א סק"ד

במ"ב לענין אם יש תבורה בעיר המיוחדים להוצאת המת ומסרה להם: עליו - ואפילו בדיעבד אם בירך להוציא לאחרים לא מהני דכל שהוא בעצמו פטור מן הדבר אין יכול להוציא לאחרים:

א יש כאן כמה דקדוקים, א' שמביא ראייה שלא לזכור יציאת מצרים, ב' שבב' הראשונות לא אמר ושכח כמו למטה ושכח מעשה שניהם ושאר קושיות. רק הפי' הוא כי הגאולה יהיה פעם ראשונה גאולה משעבוד מלכות, ואח"כ גוג ומגוג, וז"ש שכח מעשה שניהם. ומביא שפיר המעשה לראיה הואיל ואחר גוג ומגוג לא יזכירם כלל ראשונות ואחרונות, מכלל דעד השתא מזכירים (אגדות הגר"א).

ב שיר"ד היא בת יחידה, וה' היא בחינת שבעים, בסוד שבעים פרים ופר אחד בחג. והוא ה' עילאה דידה. וכן ה' דאברהם (אגדות הגר"א).

ג כי בחי' השמות אלו הוא לדורות. אברהם בעל המצות, בת היתה לאברהם. וישראל הוא בחי' התורה. ובחי' אברהם אינה נפסקת מן העולם, משא"כ בחי' ישראל, כמ"ש מלכה ושריה בגוים וגו'. והוא בסוד ואנכי נטעתיך שורק. וז"ש בת ניתן לאברהם בן יעקב. משא"כ שרה שלא נצטוה אלא לבחי' עצמותה לבד, לא לדורות. וז"ש שאמר הקב"ה לאברהם לא תקרא כו'. ר"ל אותה בלבד (אגדות הגר"א).

ד עי' שו"ע (או"ח סי' סו ס"ה): ואלו הן בין הפרקים: בין ברכה ראשונה לשניה. בין שניה לשמע. בין שמע לווהיה אם שמוע. בין ויהיה אם שמוע לויאמר. אבל בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק, שלא להפסיק בין ה' לאמת, אלא יאמר: אני אלהים אמת ואז יפסיק כדן באמצע הפרק: משנה ברורה: בין הפרקים - ובין הפרקים דערבית ג"כ דינן כמו בשחרית [מ"א בסי' רל"ו] ועיין בבה"ל: לא יפסיק - הטעם משום שנאמר וד' אלהים אמת לפיכך אין להפסיק בו והוא חמור אפילו מאמצע הפרק ועיין בביאור הגר"א:

ה שלא להפסיק - אפילו בשהייה בעלמא: אלהים אמת - משמע שא"צ לומר יותר ויש שסוברין דכיון דויציב הוא ג"כ לשון אמת אין להפסיק בין אמת לויציב ובביאור הגר"א מסכים להשו"ע וטוב ליזהר לכתחלה:

ו והן ג' דרגין. קבלת מלכות, תורה, ומצות. והנה ב' דרגין שור וחמור נגד יום ולילה. ותורה מגינה ומצלת, ולכן נוהגת בין ביום ובין בלילה, משא"כ במצות שאינן אלא מגינות (אגדות הגר"א).

ז עי' שו"ע (או"ח סי' יח ס"א): לילה לאו זמן יציאת הוא, דאמעית מוראיתם אותו (במדבר טו, לט) להרמב"ם, כל מה שלובש בלילה פטור אפילו הוא מיוחד ליום, ומה שלובש ביום חייב, אפילו מיוחד ללילה. ולהרא"ש, כסות המיוחד ללילה, פטור, אפילו לובשו ביום, וכסות המיוחד ליום ולילה, חייב, אפילו לובשו בלילה: הגה - וספק ברכות להקל. ע"כ אין לברך עליו אלא כשלוש ביום והוא מיוחד ג"כ ליום (הגהות מיימוני). ואחר תפלת ערבית, אע"פ שעדיין יום הוא, אין לברך עליו (פסקי מהרא"י סי' קכ"א). ובליל יום כפורים יתעטף בעוד יום ויברך עליו (תשב"ץ):

משנה ברורה: להרמב"ם וכו' - ומ"מ מותר לצאת לר"ה בליל שבת בטלית עם הציצית ולא הוי משוי שהם נוי הבגד ותכשיטיה:

להקל - היינו דוקא לענין ברכה אבל אסור ללבוש כסות של לילה ביום בלא ציצית וכן כסות של יום בלילה משום ספק. ומ"מ נראה דהש"ץ הלובש טלית בלילה א"צ לבדוק הציצית דבכגון זה בודאי נוכל לסמוך על חזקתן שמכבר: ג"כ ליום - פי' גם ליום ואפילו גם מיוחד ללילה וכ"ש ליום לבד:

תפילת ערבית - ובתענית צבור כשלושין טלית במנחה יסיר את הטלית כשיגיע לברכו מאחר דעכשוו אין לובשין הטלית אלא למצות ציצית אם יהיה עליו יראה כאילו סובר דלילה זמן ציצית הוא. ומ"מ הש"ץ לפני העמוד אם אין הולך במלבוש העליון שאין כבוד הצבור בכך פשיטא דלא יסיר הטלית מעליו:

ובליל יר"כ - וכל העובר לפני התיבה צריך להתעטף. ובל"ח כתב דאף האומר קדיש יתום לפני התיבה יתעטף מפני כבוד הצבור ואין מברך עליו:

יתעטף - להדמות למלאכים שמעוטפים לבנים ולכך לא יסירו בלילה עד אחר תפילת ערבית של מוצאי יוה"כ:

בעוד יום - אבל אם איחר להתעטף עד לילה שוב לא יברך דשמא הלכה כהרמב"ם ומשמע מדברי המ"א בסק"ד דאפילו בין השמשות מותר לברך עד צה"כ וטעמו דהלא בציצית לא כתיב יום רק וראיתם אותו משמע כל זמן שנוכל לראות וכן פסק בעל דרך החיים ובספר מטה אפרים ראיתי שמחמיר בזה. אך אם זה גופא הוא מסתפק אם כבר הגיע בין השמשות נראה דבודאי יוכל לברך דבלא"ה דעת התוספות והרא"ש דכסות יום חייב בלילה והגר"א בביאוריו מצדד ג"כ לשיטה זו עי"ש:

ז עי' שו"ע (או"ח סי' סו ס"ד): י"א שאין מצות צריכות כוונה, וי"א שצריכות כוונה לצאת בעשיית אותה מצוה, וכן הלכה:

משנה ברורה: יש אומרים - דע דלפי המתבאר מן הפוסקים שני כוונות יש למצוה א' כונת הלב למצוה עצמה וב' כונה לצאת בה דהיינו שיכוין לקיים בזה כאשר צוה ד' כמו שכתב הב"ח בסי' ח' וכונת המצוה שנוזכר בזה הסעיף אין תלוי כלל בכונת הלב למצוה עצמה שיכוין בלבו למה שהוא מוציא מפיו ואל ירהרר בלבו לד"א כגון בק"ש ותפילה ובהמ"ז וקידוש וכדומה דזה לכו"ע לכתחילה מצוה שיכוין בלבו ובדיעבד אם לא כיון יצא לבד מפסוק ראשון של ק"ש וברכת אבות של תפילה כמו שמבואר לקמן רק שמחולקים בענין אם חייב לכוין קודם שמתחיל המצוה לצאת בעשיית אותה המצוה. ולמצוה מן המובחר כו"ע מודים דצריך כונה כדאיתא בנדרים ראב"צ אומר עשה דברים לשם פועלם ונאמר ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה וכמו שכתב הגר"א על הא דאיתא בסימן ח' עי"ש:

שצריכות כונה - ואם לא כיון לצאת ידי חובתו בעשיית המצוה לא יצא מן התורה וצריך לחזור ולעשותה. ואפילו אם ספק לו אם כיון אם הוא מצוה דאורייתא ספיקא לחומרא כ"כ הפמ"ג בסימן תקפ"ט עי"ש. ונ"ל דלא יברך אז על המצוה דבלא"ה יש כמה דיעות בענין הברכה אפילו אם ודאי לא כיון בראשונה:

לצאת - לפיכך התוקע להתלמד או המברך בהמ"ז עם קטנים לחנכם במצות והוא היה ג"כ חייב בבהמ"ז ושכח אז להתכוין לצאת בה ג"כ עבור עצמו וכן כה"ג בכל המצות שעשאים לשום איזה ענין לא יצא ידי חובתו ועיין בט"ז בסימן תפ"ט שמוכח מדבריו דהמברך עם קטנים הנ"ל לא יצא אפילו למ"ד מצות אין צריכות כוונה דהוי כמכוין בפירוש שלא לצאת ואם כונתו בעשיית המצוה לשום איזה ענין וגם לצאת בה ידי המצוה יצא:

וכן הלכה - כתב המ"א בשם הרדב"ז דזה דוקא במצוה דאורייתא אבל במצוה שרבנן א"צ כונה. ולפי"ז כל הברכות שהם ג"כ שרבנן לבד מבהמ"ז אם לא כיון בהם לצאת יצא בדיעבד אך מכמה מקומות בשו"ע משמע שהוא חולק ע"ז וכן מבואר הגר"א בסימן תפ"ט משמע ג"כ שאין לחלק בין מצוה דאורייתא למצוה שרבנן. ודע דכתב המ"א לקמן בסימן תפ"ט סק"ח דאף דהשו"ע פסק להלכה דמצות צריכות כונה וא"כ היכא שלא כיון בפעם ראשונה צריך לחזור ולעשות המצוה אעפ"כ לא יברך עוד עליה שלענין ברכה צריך לחוש לדעת הי"א שאין צריך כונה ועי' בבה"ל. ודע עוד דכתב הח"א בכלל ס"ח דמה דמצרכינן ליה לחזור ולעשות המצוה היינו במקום שיש לתלות שעשייה הראשונה לא היתה לשם מצוה כגון בתקיעה שהיתה להתלמד או בק"ש שהיתה דרך לימודו וכדומה אבל אם קורא ק"ש כדרך שאנו קורין בסדר תפילה וכן שאכל מצה או תקע ונטל לולב אף על פי שלא כיון לצאת יצא שהרי משום זה עושה כדי לצאת אף על פי שאינו מכוין עכ"ל ור"ל היכא שמוכח לפי הענין שעשייתו הוא כדי לצאת אף

על פי שלא כיון בפירוש יצא אבל בסתמא בודאי לא יצא כדאיאת בתוס' סוכה [דף ל"ט ע"א ד"ה עובר ע"ש] וכ"ז לענין בדיעבד אבל לכתחילה ודאי צריך ליזהר לכיון קודם כל מצוה לצאת ידי חובת המצוה וכן העתיקו כל האחרונים בספריהם עיין בח"א בכלל כ"א ובדה"ח הלכות ק"ש ובמעשה רב:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' סב ס"ב): יכול לקרותה בכל לשון, ויזהר מדברי שיבוש שבאותו לשון וידקדק בו כמו בלשון הקודש:

משנה ברורה: בכל לשון - ודוקא שמבין באותו הלשון. וה"ה בתפלה ובה"מ ובקידוש וברכת המצות והפירות והלל [אחרונים ועיין בבה"ל] וכ"ז מצד הדין אבל למצוה מן המובחר הוא דוקא בלשה"ק כן כתב הב"ח בסימן קצ"ג ועיין בספרי האחרונים דבימינו אף מצד הדין יש ליזהר שלא לקרותה בלשון אחר כ"א בלשון הקודש כי יש כמה וכמה תיבות שאין אנו יודעים איך להעתיקם היטב כגון תיבת ושנתם יש בו כמה ביאורים אחד לשון לימוד ואחד לשון חידוד כמו שאמרו חז"ל שיהו ד"ת מחודדין בפיך שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו. וכן כמה וכמה תיבות שבק"ש שאין אנו יודעין היטב ביאורו על לשון אחר כגון תיבת את ותיבת לטוטפות וכדומה אבל כשאנו קוראין שמע בלשה"ק וכן בתפלה וברכת המזון וקידוש ושאר ברכות אפילו אם אינו מבין הלשון יצא דזה אינו מצוי שבן ישראל לא ידע ביאור הפסוק ראשון שבק"ש שהכונה בו לעיכובא וכמו שכתוב בסימן ס"ג ס"ד:

ט נוסח רש"י "אפשר".

ה"ע ש"ע (א"ח סי' סג ס"ג): היה מהלך בדרך ורצה לקרות קריאת שמע, צריך לעמוד בפסוק ראשון.

משנה ברורה: היה מהלך - אף על גב דלעיל ס"א משמע דמן הדין מותר לקרות כשהוא מהלך מ"מ מצוה מן המובחר לעמוד בשעת פסוק ראשון דהוא עיקר ק"ש לפי שאינו מיושב כ"כ ואינו יכול לכיון כשהוא מהלך כאשר היה יושב ובדיעבד אם קרא כשהוא מהלך אינו צריך לחזור ולקרות:

צריך לעמוד - ר"ל להתעכב במקום אחד ומותר לקרותה בין בעמידה ובין בישיבה ואפילו לק"ש של ערבית דדוקא אם משנה מעמידה לישיבה אסור לק"ש של ערבית משום דנראה שעושה כב"ש משא"כ מהליכה לישיבה. ויושב בקרון או בספינה אינו צריך לעמוד דיוכל לכיון היטב עיין בש"ת ובפמ"ג. וברוכב על הבהמה יש דיעות בין האחרונים ונכון להחמיר:

בפסוק ראשון - וברוך שם כמל"ו בכלל פסוק ראשון הוא ויש מחמירין עד על לבבך. ומשם והלאה מותר לקרותה בהליכה או בעמידה:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' סא ס"ה): נוהגין ליתן ידיהם על פניהם בקריאת פסוק ראשון, כדי שלא יסתכל בדבר אחר שמונעו מלכוין.

משנה ברורה: ידיהם - ר"ל יד ימין:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' סג ס"ה): אם היה ישן מצערים אותו ומעירים אותו עד שיקרא פסוק ראשון והוא ער ממש, מכאן ואילך אין מצערים אותו כדי שיקרא והוא ער ממש, שאף על פי שהוא קורא מתנמנם, יצא. הגה: ודין שתוי ושכור עיין לקמן סי' צ"ט סעיף א'.

משנה ברורה: מתנמנם - וה"ה אונס אחר המבטל כונתו יצא דהרי עכ"פ קרא כולה אבל אם נשתקע בשינה ולא קרא לא יצא דהרי עכ"פ צריך לקרותה כולה. ודע דיש ג' דיעות בין הפוסקים י"א דרק פסוק ראשון בלבד הוא מן התורה וי"א דכל הפרשה ראשונה הוא מן התורה וי"א דגם השניה הוא מן התורה ופרשה ציצית לכו"ע הוא מן התורה כדי להזכיר יציאת מצרים ותקנו להזכיר בזמן ק"ש ועיין לקמן בסימן ס"ז במ"ב ובשערי תשובה שם:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' תרצב ס"ב): אין לשוח בעוד שקורין אותה.

משנה ברורה: אין לשוח בעוד שקורין אותה - היינו בין השומע ובין הקורא אסור להם לשוח לכתחלה ואפילו בד"ת ולענין דיעבד יש חילוק דהשומע אם שח בעת הקריאה לא יצא אפילו אם חיסר לשמוע תיבה אחת דהא לא שמעה כולה אבל הקורא יצא ולפעמים אפילו לכתחלה מותר כגון לשאול בין הפרקים מפני הכבוד כמו לענין ק"ש בסימן ס"ו וכ"ז לענין שיחה באמצע הקריאה אבל אם שח בין הברכה לתחלת הקריאה בין השומע ובין הקורא הפסיד הברכה וכן בין הקריאה לסוף הברכה ג"כ אסור להפסיק:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' תכב ס"ד): לענין הפסקה, אפילו באמצע שואל בשלום אדם שהוא צריך לנהוג בו כבוד ומשיב שלום לכל אדם, אבל בענין אחר לא יפסיק. הגה: ודוקא בר"ח ופסח בימים שאין גומרים הלל, אבל כשגומרים אותו, לענין הפסקה, דינו כמו בק"ש וע"ל סי' תפ"ח ס"א.

משנה ברורה: אפילו באמצע - ר"ל באמצע הפרק ועין לעיל בסימן ס"ו ותלמוד לכאן ביאור הדברים:

אבל בענין אחר וכו' - ואפילו בין הפרקים [פר"ח]:

וע"ל סימן תפ"ח - ששם מבואר היטב דיני הפסקה:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' תפח ס"א): שחרית נכנסים לבית הכנסת, וקורים הזמירות של שבת, ומתפללין תפלת שחרית, וגומרין ההלל (ומברכין לקרות ההלל), ואין מפסיקין בו אלא כדרך שאמרו בקריאת שמע, באמצע הפרק שואל בשלום אביו או רבו ומשיב שלום לאדם נכבד שנתן לו שלום, ובין הפרקים שואל בשלום אדם נכבד ומשיב שלום לכל אדם. הגה: (ודוקא בב' ימים הראשונים שגומרים בהם ההלל דינא הכי לענין הפסקה, אבל בימים שאין גומרין ע"ל סימן תכ"ב סעיף ד'). ואם פסק באמצע ושהה אפילו כדי לגמור את כולו, אינו צריך לחזור אלא למקום שפסק.

משנה ברורה: וקורים הזמירות וכו' - היינו המזמורים שאומרים קודם פסוקי דזמרה וגם מזמור שיר ליום השבת אומרים דיו"ט נמי אקרי שבת. וכן אומרים ברכת נשמת כמו בשבת ואחר ברכו אומרים ברכת יוצר אור כמו בחול: וגומרין ההלל - ואם חיסר פסוק אחד או תיבה אחת צריך להתחיל אח"כ מאותו פסוק ולגמור עד סוף ההלל דאם יאמרנו במקום שנזכר הו"ל קריאה למפרע ולא יצא:

לקרות ההלל - ר"ל שלא יאמר לגמור ההלל דשמא ידלג תיבה או אות אחת ויש חשש ברכה לבטלה ואם אמר לגמור יצא ובמקום שנהגו לומר לגמור אין לבטל מנהגם. אם בא לבהכ"נ סמוך להלל יקרא תחלה הלל עם הצבור ואח"כ יתפלל והוא שלא יעבור זמן ק"ש ותפלה ע"ז ועיין לעיל בסימן תכ"ב במ"ב סקט"ז:

כדרך שאמרו בק"ש וכו' - ופרטי דינים אלו עיין לעיל סימן ס"ו:

באמצע הפרק וכו' - ואלו הן הפרקים הללויה הללו עבדי ה' וגו'. בצאת ישראל ממצרים וגו'. לא לנו ה' לא לנו וגו'. אהבתי וגו'. הללו את ה' כל גוים וגו' מן המצר וגו'. ורד"ק כתב דמן המצר אינו תחלת המזמור אלא מתחיל הודו לה' כי טוב וגו':

באמצע - היינו אפי' באמצע הפרק:

ושהה וכו' - מדסתם משמע אפי' שהה באונס ועיין לעיל בסימן תכ"ב סקט"ד במ"ב:

ה"ע ש"ע (א"ח סי' תרמד ס"א): שחרית, אחר חזרת תפלה, נוטלין הלולב ומברכין: על נטילת לולב, ושהחיינו. וגומרים ההלל. וכן כל שמונת ימי החג. ומברכים: לגמור את ההלל, בין צבור בין יחיד, ואין מפסיקין בו אלא כדרך שאמרו בקריאת שמע: באמצע, שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד. בין הפרקים, שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם. ואם פסק באמצע, ושהה אפי' כדי לגמור את כולו, אינו צריך לחזור אלא למקום שפסק.

משנה ברורה: שחרית וכו' - בטור איתא דמשכימין והוא משום דזריזין מקדימין למצוה לקיים מצות לולב [ב"ח]:

התפלה - א"א אל נא ביום א' דסוכות (כי אומר במקומו אז היתה חניית סוכו שהוא ג"כ שיר ושבח כמו אל נא). במקום שמהפכין הסדר כשחל בשבת יום ראשון אז ראוי לומר אל נא ביום א' ולא ביום ב' והעולם לא נהגו כן לפי שלא ידעו טעמו של דבר:

על נטילת לולב ושהחיינו - ואח"כ ינענע וכ"מ סימן תרנ"א ס"ה. והנה שהחיינו זה הוא על קיום המצוה וע"כ אף דאתמול בלילה בירך שהחיינו שם היה על מצות סוכה ועל יום טוב וזה הוא על מצות לולב ואם נטל הלולב ביום א' ולא בירך שהחיינו יכול לברך כל ז' אימת שיזכור ובשעת נטילה דוקא ואם בירך ביום א' שוב אין מברך ביום ב' שהחיינו:

וכן כל ח' ימי החג - ולא הוי כחיה"מ פסח דמדלגין משום דבסוכות כל יום חשוב כיו"ט בפני עצמו כיון שחלוק קרבנותיו מיום שלפניו:

ומברכין לגמור - עיין לעיל סימן תפ"ח ס"א בהג"ה שם דבמדינותינו המנהג לברך לקרות ההלל ועיין במ"ב שם:

בין צבור בין יחיד - ר"ל ולא הוי כמו ר"ח וחיה"מ פסח דלכמה פוסקים אין מברכין אז על ההלל אפילו לצבור ובפרט ליחיד (עיין לעיל בסימן תפ"ח ס"ב ובסימן ת"צ ס"ד) דשם ההלל הוא רק מנהג של כל ישראל אבל בזה דמדינא הוא מברכין לכו"ע בין לצבור בין ליחיד:

ואין מפסיקין בו וכו' - כתב הח"א כלל קמ"ז שאם הביאו לו לולב באמצע הלל מותר לו להפסיק בין הפרקים דהיינו בין מזמור למזמור לברך:

אלא כדרך שאמרו בק"ש וכו' - הכל מבואר לעיל בסימן תפ"ח לענין הלל בשני ימים הראשונים של פסח דגומרין בו ההלל ולא כפלו הכא אלא לאשמעינן דבסוכות שוין בזה לדינא כל שמונת הימים ולדידן בחו"ל גם שמחת תורה בכלל זה דגם בו גומרין ההלל דהוא ספק שמיני:

באמצע שואל וכו' - ביאור כל הדברים האלו עד סוף הסימן מבואר בסימן תפ"ח במ"ב שם:

¹⁰ עיי' שו"ע (או"ח סי' תקס"ז ס"א): השרוי בתענית יוכל לטעום כדי רביעית, ובלבד שיפלוט. וביום הכפורים ובתשעה באב, אסור: הגה - ויש מחמירין בכל תענית צבור, והכי נוהגין:

משנה ברורה: יכול לטעום - אם יש בו מלח או תבלין דלא קביל עליה שלא יהנה אלא שלא יאכל וישתה וזה לא מיקרי אכילה ושתיה ואפשר דאפילו כונתו להנאת עצמו שרי כיון שאינו בולע. כתב הט"ז דדינא דשו"ע הוא דוקא לענין תענית אבל מי שמודר מאיזה מאכל אסור אפילו לטועמו ולפלוט דשם הנאה קביל עליה:

רביעית - הלוג והיינו ביצה ומחצה: ובלבד שיפלוט - דאל"ה חשיב שתיה ואפילו משהו אסור:

וביוה"כ ובט"ב אסור - דא"א לומר שלא קיבל עליה דלאו בקבלתו תליא ואפילו בפחות מרביעית אסור: בכל תענית צבור - היינו ד' תעניות הכתובים דבהם נמי א"צ קבלה:

והכי נוהגין - ובמקום סעודת מצוה שמבשלין ביום לצורך הלילה יש לסמוך אדעה ראשונה להתיר בשארי תעניות לטעום התבשיל מעט מעט אם יש בו מלח ותבלין ולפלוט:

¹⁰ כי התפלה במקום קרבן, והוא שלום יעשה לי יעשה שלום, בק"ש ותפלה (אגדות הגר"א).

¹¹ עיי' שו"ע (או"ח סי' פט ס"ב): כיון שהגיע זמן תפלה, אסור לאדם להקדים לפתח חבירו ליתן לו שלום, משום דשמו של הקב"ה שלום, אבל מותר לומר לו צפרא דמרי טב. ואפילו זה אינו מותר אלא כשהוצרך ללכת לראות איזה עסק, אבל אם אינו הולך אלא להקביל פניו קודם תפלה,

אפי' זה הלשון אסור. וכן אסור לכרוע לו כשמשכים לפתחו, וי"א דכריעה אסורה אפי' בלא משכים לפתחו. ואם התחיל לברך הברכות (אח"כ), אין לחוש כל כך. ואם אינו משכים לפתחו, אלא שפגע בו בדרך, מותר ליתן לו שלום. וי"א שאפילו במוצא חבירו בשוק לא יאמר לו אלא צפרא דמרי טב, כדי שיתן לב שהוא אסור להתעכב בדברים אחרים כלל, עד שיתפלל:

משנה ברורה: זמן תפלה - היינו מעמוד השחר ועיין בבה"ל בס"א:

להקדים וכו' - וה"ה אם הולך בבהכנ"ס ממקום הקבוע לו למקום חבירו ליתן לו שלום:

לפתח חבירו - וה"ה אם היה אביו או רבו. ואם יש לחוש לאיבת גברא אלמא אם יכול ליתן ידו בלא אמירת שלום שפיר דמי וכשפגעו בדרך יש להקל בגברא אלמא גם באמירת שלום דבלא"ה מדינא מותר וכדלקמן כנ"ל:

דשמו וכו' - ואין ראוי להזכיר שמו על האדם ולכבדו קודם שמכבד להקב"ה. ובלשון לע"ז יש לעיין. ומסתברא דאם אומר הרחום ירחמן או החנון יחנון וכדומה שרי דמברכו בשמו של הקדוש ברוך הוא [פמ"ג עיין שם עוד]:

כשהוצרך - ר"ל שהוצרך ללכת דרך חצירו של חבירו בראיית איזה עסק ואגב זה הולך לפתחו לומר לו צפרא דמרי טב אבל ליתן לו שלום אף בכה"ג אסור וע' בבה"ל. ודע דמה שכתב הש"ע לראות איזה עסק דוקא לראות אבל להתעסק ממש אסור קודם התפלה וכדלקמן בס"ג:

וי"א וכו' - וכן יש להורות [ב"ח וע"ת]:

אין לחוש - פי' דאז מותר לכרוע כשאין משכים לפתחו אבל במשכים לפתחו בין לכרוע או נתינת שלום אפילו התחיל בברכות אסור:

במוצא וכו' - ולא יתן שלום אף על פי דרגיל ליתן לו שלום:

כדי שיתן - ר"ל דאף דמדינא מותר מ"מ נהגו קדמונינו להחמיר בזה מזה הטעם ואם התחיל הברכות אין לחוש כ"כ ומותר ליתן שלום. וכ"ז לפתוח לומר לחבירו שלום אבל כשהבירו שואל בשלומו מותר להשיב בכל ענין וכ"ש דמי שכבר התפלל מותר להשכים לפתחו של חבירו שלא התפלל ליתן לו שלום אף על פי שיצטרך להשיבו:

¹¹ עיי' שו"ע (או"ח סי' ד סכ"ב): אם אין לו מים, יקנח ידיו בצרור או בעפר או בכל מידי דמנקי, ויברך: על נקיות ידים, ויועיל לתפלה, אבל לא להעביר רוח רעה שעליהן:

משנה ברורה על עיי' שו"ע (או"ח סי' הנהגת אדם בבקר סימן ד סעיף כב

אם אין וכו' - ואם יש לו מים צריך ליטול אפילו לתפלת מנחה וערבית אפילו אם אינו יודע להן שום לכלוך. והנטיילה יהיה בלא ברכה כי לא תקנו ברכה כ"א בשחרית וכדאיתא בסימן ז' ס"א. ואם אין לו מים י"א דדינו כהכא דינקה בכל מידי דמנקי פן מודבק בהם איזה דבר מאוס או זוהמא ועיין לקמן בס"י צ"ב וברל"ג במשנה ברורה:

יקנח ידיו - ואפילו היו מלוכלכים בודאי כגון שעשה צרכיו וקינח ג"כ מהני ועיין לקמן בס"י צ"ב כמה צריך לחזור אחר מים:

בעפר - או שישפשף בטלית יבש. ודע דנקיון כיון שהוא עומד במקום מים צריך לנקות כל היד בין גבו ובין תוכו עד הפרק ובדיעבד די עד סוף קשרי אצבעותיו אבל לא כמו שנוהגין איזה אנשים שמנקין רק ראשי אצבעותיהן:

נקיות ידים - י"א דגם בזה מברכין ענט"י ומ"מ כל האחרונים לא זזו מפסק השו"ע:

עיי' שו"ע (או"ח סי' צב ס"ד): צריך לרחוץ ידיו במים, אם יש לו. ואם אין לו, צריך לחזור אחריהם עד פרסה. והני מילי כשהוא הולך בדרך והמים נמצאים לפניו, אבל אם צריך לחזור לאחוריו למקום מים עד מיל, חוזר. יותר ממיל, אינו חוזר. ואם מתירא שיעבור זמן התפלה, ינקה ידיו בצרור או בעפר או בכל מידי דמנקי (ועיין לקמן סי' רל"ג):

משנה ברורה: לרחוץ - הטעם ע"ז עיין לעיל בריש סי' ד' במ"ב. וגם לתפלת מנחה וערבית צריך נטילה וכדלקמן בר"ג ס"ב. ודעת הרמב"ם דהיכא דצריך ליטול ידיו ולא נטל וגם לא נקה אותן בצרור אפי' בדיעבד אין תפלתו תפלה וצ"ע לדינא ועיין בביאור הלכה שביארנו דאין חוזר ומתפלל:

במים - ואין הנגוב מעכב בזה כמו שמעכב בנטילה לאכילה [ב"א]:

צריך - ודוקא כשיודע שהם מלוכלכות אבל בסתם ידים מיקל בסמוך ס"ה ע"ש:

לחזור וכו' - ואם יצטרך ע"ז לילך אח"כ יחידי או שלא יוכל ע"ז להגיע למחוז חפצו בעוד יום א"צ לחזור כלל:

הולך בדרך - ורוכב דינו בכל זה כמהלך ברגליו. גם אין חילוק בין דרך רע לטוב. וכ"ז דוקא כשיודע בודאי שימצא שם מים אבל בספק לא:

לאחוריו - וכ"ש כשהוא יושב בביתו דבודאי חייב לחזור לכתחלה אחר מים אם יודע שידי מלוכלכות:

עד מיל - והרבה פוסקים סוברין דמיל עצמו דינו כיותר ממיל:

זמן התפלה - לגמרי ואם הוא במקום שיש שם עשרה שמתפללים ואם יחזור אחר מים יעבור זמן תפלת הצבור כתב הב"ח דאף שיש לו שהות א"צ לחזור וינקה במידי דמנקה:

ינקה ידיו - ר"ל דאין לו לחזור אז אחר מים שמא יעבור הזמן וכ"ש לענין ק"ש דבודאי אסור לו להמתין על מים אם יש חששא שמא יעבור הזמן אלא ינקה ויקרא. ויש הרבה פוסקים שסוברין דבק"ש תיכף משהגיע התחלת זמנה אם אין לו מים מנקה ויקרא ולא ימתין על מים:

סימן רל"ג - דשם מבואר זמן המנחה:

עי' שו"ע (או"ח סי' צב ס"ה): רחץ ידיו שחרית והסיח דעתו, צריכים נטילה לתפלה, אם יש לו מים, אע"פ שאינו יודע להם שום לכלוך, ולא יברך. ואם אין לו מים מזומנים, אין צריך לחזור וליטול: הגה - ואפי' היו ידיו מלוכלכות ונוטלן לתפלה, אינו מברך וכדלעיל סי' ו':

משנה ברורה: והסיח דעתו - ר"ל שהפליג הרבה בין הנטילה להתפלה עד שהסיח דעתו וכ"ש ששייך היסח הדעת בין הנטילה של שחרית לתפלת המנחה:

צריכים נטילה - דכיון שהסיח דעתו משמירתן ידים עסקניות הן ושמה נגעו במקום הטינופת:

לתפלה - אבל לתורה ולברכות ולק"ש סתם ידים כשרות הן אבל בסימן ד' כתב הפמ"ג דלק"ש פסולות סתם ידים:

אין צריך וכו' - ואעפ"כ צריך לנקות אותן במידי דמנקה דדילמא מודבק בו מעט צואה או זיעה ע"י הנגיעה במקומות המכוסין ויתקנח ע"י הנקיון. ודוקא בסתם ידים מיקל המחבר אבל אם נגע במקום מטונף וכ"ש כשעשה צרכיו אף בתפלת המנחה צריך לחזור אחר מים:

עי' שו"ע (או"ח סי' צב ס"ו): העומד בתפלה ונזכר שנגע במקום מטונף, די בנקיון עפר או צרורות או מחכך ידיו בכותל:

משנה ברורה על עי' שו"ע (או"ח סי' תפלה סימן צב סעיף ו)

העומד בתפלה - אבל אם עומד בק"ש או בפסוקי דזמרה צריך לילך וליטול ידיו:

ונזכר שנגע - נקט הכי משום דלכתחילה אסור ליגע בתפלה גופא וכדלקמן אבל ה"ה אם נגע בתפילה גופא:

עי' שו"ע (או"ח סי' רלג ס"ב): אם יש לו מים, צריך ליטול ידיו כדי להתפלל, אף ע"פ שאינו יודע להם שום לכלוך, ולא יברך. (וע"ל סימן צ"ב סעיף ה'): הגה - ואפי' עומד מלמודו, יטול ידיו לתפלה (מנהגים). ואם אין לו מים מזומנים, אינו צריך ליטול:

משנה ברורה: צריך ליטול וכו' - בין לתפלת המנחה בין לתפלת ערבית דמצוה ליטול ידיו לתפלה:

אף על פי שאינו יודע וכו' - ואם נטל ידיו לתפלת המנחה ולא הסיח דעתו משמירתן אין צריך ליטול ידיו לתפלת ערבית:

ועיין לעיל וכו' - היינו מה דמבואר שם דאפילו היו ידיו מלוכלכות ונוטל ידיו לתפלה אינו מברך ועיין לעיל בסימן ו"ו ס"א במ"ב:

מלמודו - ר"ל דמסתמא לא נגע באמצע הלימוד במקום מטונף אפי' מצוה ליטול בשביל התפלה וכתב המ"א דמ"מ אם נטל לתפלה והפסיק בלימוד א"צ ליטול שנית ובשבת שמפסיקין במכירת המצות צריכין ליטול שנית לתפלת המוסף אא"כ לא הסיח דעתו משמירת ידיו והא"ר כתב דכ"ז שהם בבה"מ מן הסתם אין כאן היסח הדעת וכן המנהג:

לתפלה - ואפילו נטל ידיו לאכילה ואכל ולא הסיח דעתו צריך נטילה לתפלה שאין נטילתו לאכילה עולה לתפלה אבל נטילת שחרית שנטל כשקם ממטתו ולא הסיח דעתו עולה לו לתפלה:

א"צ ליטול - אלא ינקה ידיו בכל מידי דמנקה. וכ"ז בסתם ידים אבל אם נגע ידיו במקום מטונף או עשה צרכיו צריך לחזור אחר מים אף בתפלת מנחה ומעריב וכמו בתפלת שחרית וכמבואר שיעורו לעיל בסימן צ"ב ס"ד ע"ש [אחרונים בסימן צ"ב] וע"ש במ"ב ובה"ל ששייך לכאן.:

ט' עי' רמב"ם (תרומות פ"ד ה"ד): חמשה לא יתרמו ואם תרמו תרומתן תרומה, חרש מדבר ואינו שומע מפני שאינו שומע הברכה, והאלם ששומע ואינו מדבר, והערום, מפני שאינו יכולין לברך, והשיכור והסומא מפני שאינו יכולין לכונן ולהפריש את היפה.

דרך אמונה: חמשה לא יתרמו. לכתחלה וכדמפרש ואזיל טעמא ובידיעבד אינו מעכב:

יתרמו. וה"ה שאר המעשרות:

ואם תרמו תרומתן תרומה. שאין הברכות מעכבות והתורם ולא בירך תרומתו תרומה וכן אם תרם מן הרעה על היפה תר"ת כמש"כ רבנו בפ"ה ה"ג:

חרש מדבר ואינו שומע. דע"פ דין דינו כפקח לכל דבר ולכן אם תרם תר"ת אך לכתחלה לא יתרום מפני הברכה שצריך להשמיע לאזנו כמש"כ רבנו בפ"ה מברכות ה"ז שכל הברכות צריך שישמיע לאזנו לכתחלה ואם תרם יצא גם ידי הברכה בדיעבד כמש"כ רבנו שם ובלבד שיוציא בשפתיו אבל אם הרהר בלבו את הברכה לא יצא ידי הברכה ומ"מ תר"ת שהברכה אינה מעכבת ואף על גב דכל הברכות הוא מברך כיון שא"א לו בענין אחר כאן שאפשר להפריש ע"י אחר לא יפריש לכתחלה ומשמע דאף מפירותיו לא יפריש לכתחלה אלא יעשה שליח להפריש ובפירות שא"צ ברכה כגון ספק טבל מפריש אפי' לכתחלה וכן אילם וערום:

מפני שאינו שומע הברכה. וכאן לא מהני שאחר יעשה הברכה שכיון שהוא לא שומע לא יצא ידי הברכה ונמצא תורם בלי ברכה:

והאלם ששומע ואינו מדבר. א"כ אינו יכול לברך ואין נ"מ אם הוא אלם ממעי אמו או שנעשה אלם אח"כ [וכן במדבר ואינו שומע] ואם אחר יברך והוא שומע ויוצא תורם אפי' לכתחלה וצריך שיכיון להוציאו ודוקא אם האחר תורם ג"כ אבל אם אינו תורם אינו יכול לברך כדי להוציא את האלם:

ואינו מדבר. שאין יכול לברך אבל התרומה יכול לתרום במחשבה כדלקמן הט"ז וע"ל פ"ו ממע"ש ה"ה סק"מ לענין מי שנשתתק:

והערום. שערומו מגולה או שלבו רואה את הערוה וכן בראשו מגולה אבל מכסה את עצמו אפי' בתבן או בקש ובכל דבר ומברך ואשה שיושבת ערומה ופניה של מטה דבוקות ומכוסות בקרקע יכולה לברך כי זה נקרא שערוה מכוסה ויש מחמירין שצריכה להיות מכוסה כ"כ שלא יהיו נראין עגבותיה ויש להחמיר לכתחלה וע"ל פ"ה מביכורים ה"א ומש"כ שם עוד כמה פרטים בזה:

מפני שאינן יכולין לברך. ומטעם זה אסור לתרום במקום מטונף ובכל מקום שאסור לברך שם: והשיכור. הטעם שאין יכול לתרום מן המובחר כדמסיק אבל משום ברכה מותר לו לברך כמ"ש בעי' שו"ע (או"ח סי' צ"ט ס"א ויש מחמירין בשיכור שאינו יכול לדבר לפני המלך שאסור לו לברך וכ"ז בלא הגיע לשכרותו של לוט אבל אם הגיע לשכרותו של לוט דינו כשוטה לכל דבר ואין תרומתו תרומה אפי' בדיעבד:

הסומא. ודוקא סומא בב' עיניו שאינו רואה כלל: מפני שאינן יכולין לכוין. שהסומא אינו רואה והשיכור הוא מבולבל ודוקא בשיכור כזה שאינו יכול לדבר לפני המלך אבל אם יכול לדבר בפני המלך תורם אפי' לכתחלה ויש מחמירין אפי' יכול לדבר בפני המלך כל ששתה רביעית ובינות שלנו שהם חלושים יש להקל בזה כ"ז שאין מרגיש שהוא מבולבל:

ולהפריש את היפה. וי"א שהטעם שאין יכול לשער היטב את השיעור ובזה"ז שהתרומה הולכת לאיבוד תורמין שיכור [כ"ז שלא הגיע לשכרותו של לוט] וסומא אפי' לכתחלה תרו"ג אבל לא מעש"ר ותרומ"ע ומעשר עני דכיון דשיעורן דאורייתא חיישי' שמא לא יתן כשיעור:

צ"ע בזה שכן הרמב"ם (ברכות פ"א ה"ז) למד שלא צריך לומר בכלל, ובתרי"י כותב שצריך לומר בפיו, ובפשטות רש"י לומד כרמב"ם אבל היה צריך לבאר את זה.

ע"י שו"ע (או"ח סי' תרפט ס"ב): אחד הקורא ואחד השומע מן הקורא, יצא ידי חובתו. והוא שישמע מפי שהוא חייב בקריאתה. לפיכך אם היה הקורא חרש או קטן או שוטה, השומע ממנו לא יצא. וי"א שהנשים אינם מוציאות את האנשים: הגה - וי"א אם האשה קוראה לעצמה מברכת: לשמוע מגילה, שאינה חייבת בקריאה:

משנה ברורה: יצא ידי חובתו - וצריך שיכוין הקורא להוציא והשומע לצאת כד"ן שארי מצות שאחד מוציא חבירו וכדלקמן בסי' תר"צ ס"ד:

חרש - היינו המדבר ואינו שומע כלל ואף על גב דבעלמא קי"ל דאם לא השמיע לאזנו יצא כדלעיל בסימן ס"ב וסימן קפ"ה הכא לענין מגילה דהוא משום פרסומי ניסא החמירו בו יותר דהשמיע לאזנו הוא לעיכובא א"נ דחרש גרע טפי שאינו יכול להשמיע לאזנו ועיין בשע"ת דדוקא אם הוא חרש גמור שאינו שומע כלל לאפוקי אם הוא שומע כשמדברים לו בקול רם. וכ"ז הוא לדעת השו"ע אבל דעת כמה אחרונים דאפילו הוא חרש גמור יצא השומע ממנו ומ"מ לכתחלה כו"ע מודים שלא יעמידוהו להוציא רבים י"ח. ודע דמי שכבדו אזניו או שהוא רחוק מן הבימה ואינו יכול לשמוע היטיב מן הקורא יזהר לקרות לעצמו ממגילה כשרה או עכ"פ יאחז חומש והתיבות שיחסר לו יאמר תיכף מן החומש:

או קטן - אף על גב דקטן נמי חייב עכ"פ מדרבנן כדלעיל בסי' אפ"ה אינו יכול להוציא את הגדול דלגבי קטן הוי תרי דרבנן (ר"ל דעצם קריאת המגילה הוי רק מד"ס וחיובו של קטן הוי ג"כ רק מדרבנן בכל המצות) משא"כ גדול הוי חד דרבנן ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. והנה לעיל בסימן תרע"ה ס"ג הביא המחבר דיש מי שמכשיר בקטן שהגיע לחינוך שיכול להוציא אחרים בהדלקתו וה"ה לענין קריאת המגילה ועיין בעקרי דינים שכתב בשם סמא דחיי דבמקום הדחק כשאין שם אנשים בקיאים במקרא מגילה יכול להוציאם קטן שהגיע לחינוך:

וי"א שהנשים אינם מוציאות וכו' - ולא דמי לנר חנוכה דשאני מגילה דהוי כמו קריאת התורה ופסולה מפני כבוד הצבור ולכן אפילו ליחיד אינה מוציאה משום לא פלוג וגם דאפשר דאשה אינה חייבת בקריאה רק לשמוע וכדלקמיה ומקרי שאינה מחוייבת בדבר לגבי איש אבל אשה מוציאה את חברתה:

אם האשה קראה וכו' - ועיין במ"א שמצדד דלא תקרא לעצמה כלל רק תשמע מהאנשים. וכ"ז ביש לה ממי לשמוע

אבל אם אין לה מי שיקרא לפני תקרא היא לעצמה במגילה כשרה ומברכת אקב"ו לשמוע מקרא מגילה:

כ"ב ופרש"י בין הדבקים. תיבות המדובקות זו בזו, אם אינך מפרידן כשהתיבה השניה מתחלת באות שהתיבה שמלפניה נגמרת הוא קורא אותן שתי אותיות באות אחת, אם אינו מתעסק ליתן ריוח ביניהן כדמפרש רבא (אגדות הגר"א).

כי ק"ש בסוד אהבת חסד, וחסד פריש גזעין, וח' דבקים נגד ח' כללי האברים. והדבקים שבכאן הוא ב' פעמים רפ"ב, צבאר"ת אדנ"י. (נ"ב עה"ג ככ"ק ג' יו"ד וב' וא"ו באחרונה, ובית אחד שם. (ודבת) [וד' ב"ת] בשניה. וג' ב' ט"ז נ' בראשונה). וכן הן ד' שמות דכללין כלא, ב"פ אה"ה ושאר ה' שמהן. והן ח' דבקים שדו"ג מדובקים יחד, כי ששים מלכות ושמונים כו'. והן ידוע בג"א [-בג' אמצעיות] ובג"ת [-בג' תחתונות], ואמצעית מורכב משנים. ולכן הן ד' למד"ן, וב' ממ"ן, ופ' א' שביסוד נכלל כא', וזהו יסוד, ובו נכלל מלכות. ובת"ת דעת ב' למד"ן. ובית"ן חו"ב, כי שם אל"ף חכמה אל"ף בינה, יחוד. וזהו שאמר למטה בפרש שדי כו'. שהוא לפרש אותם במילוי, עם מלכים אדנ"י (אגדות הגר"א).

כ"ג ע"י שו"ע (או"ח סי' סד ס"ב): קרא פרשה וטעה בה, אם יודע היכן טעה כגון שקרא כולה אלא שדילג פסוק אחד באמצע, חוזר לראש אותו הפסוק וגומר הפסוק. ואם אינו יודע היכן טעה, חוזר לראש הפרשה:

משנה ברורה: וטעה בה - כתב הפר"ח דוקא טעה אבל בהיזד ובמתכוין חוזר לראש כמו לענין תפלה לקמן בסימן ק"ד ס"ז והמ"א לקמן בסימן ק"ד סק"ו מסתפק בזה עי"ש ובסימן ס"ה יתבאר דבר זה במ"ב בעזה"י עי"ש בס"ק א' ובבה"ל:

פסוק אחד - ואם דילג תיבה אחת י"א שבזה די שיחזור לאותו התיבה ויגמור אם הוא במקום שמתחיל ענין בפני עצמו כגון שדילג מפסוק ושננתם תיבת ודברת אבל בספר אליהו רבא הכריע מכמה ראשונים דצריך לחזור לעולם לראש אותו הפסוק:

וגומר הפרשה - דאם יאמר רק אותו הפסוק הו"ל קריאה למפרע. ואפילו אם לא נזכר שדילג הפסוק מפרשה ראשונה רק עד אחר שאמר גם פרשה שאחריה אפ"ה די במה שיאמר מן הדילוג עד סוף הפרשה ראשונה דסדר הפרשיות אין מעכב:

לראש הפרשה - מחמת ספק אפילו היה זה בפרשה שניה ואפילו למ"ד פרשה שניה דרבנן דכיון דעסוק בק"ש צריך לתקן הכל ואם היה זה בפרשה ראשונה תלוי בזה אם זוכר שאמר שמע בכונה וגם בשכמל"ו חוזר לואהבת ואם אינו זוכר שאמר שמע בכונה בלא"ה חוזר לראש כי כיון שלא קראה בכונה הוי כלא קרא כלל את הפסוק שמע וממילא צריך לקרות כל זו הפרשה שלא יהיה הקריאה למפרע ויקראה בלחש או ימתין מעט שלא יראה כקורא שמע שמע:

ע"י שו"ע (או"ח סי' סד ס"ג): טעה בין פרשה לפרשה, שהוא יודע שסיים פרשה ואינו יודע אם ראשונה אם שנייה, חוזר לפרשה ראשונה ויתחיל: והיה אם שמוע:

משנה ברורה: ואינו יודע - ומיירי שאינו זוכר כלל שום תיבה שאמר מפרשה שנייה וגם מיירי שעדיין לא התחיל תיבת ויאמר דאם אחר שהתחיל ויאמר עלה לו הספק על לבו תלינן דמסתמא אמר גם פרשה שניה כפי הרגלו:

ע"י שו"ע (או"ח סי' סד ס"ד): היה עומד בוכתבתם, ואינו יודע אם בוכתבתם שבפרשה ראשונה אם בוכתבתם שבפרשה שנייה, חוזר לוכתבתם שבראשונה. וה"מ שלא התחיל למען ירבו ימיכם, אבל אם התחיל למען ירבו ימיכם אין צריך לחזור, דסירכיה נקט ואתא:

משנה ברורה: עומד בוכתבתם - והא דלא קאמר בוקשרתם משום דיש הפרש דוקשרתם הראשון הוא בקמץ שהוא לשון יחיד והשני הוא בסגול שהוא לשון רבים. וט"ז

כתב עוד טעם שאין דרך לטעות באמצעה דיוכל להרגיש לפי הזמן שהתחיל לקרות אבל כשהוא עומד בסוף שיש כאן קצת זמן ארוך שפיר יוכל לפעמים לטעות דשמה סיים הפרשה שניה:

אם התחיל - ר"ל ונסתפק לו אח"כ פן אמר הלמען ירבו אחר וכתבתם שבפרשה ראשונה אפ"ה אין צריך לחזור דמסתמא אמר כפי ההרגל לומר למען ירבו אחר וכתבתם שבשניה ומכ"ש אם מצא עצמו בתיבה אחרת באמצע הפרשה חזקה שאמר כל מה שלמעלה מזה ולא דילג פסוק או תיבה [אחרונים]:

אין צריך לחזור - כ"ז כשקורא ביחיד אבל אם הוא קורא עם הצבור ורואה שהש"ץ עומד בכתבתם שבפרשה ראשונה או סמוך לו יחזור לכתבתם שבראשונה דמוכחא מלתא שטעה ולא נקט סירכיה ואזיל וכן לאיך גיסא אם עומד בכתבתם דפסק בשו"ע דחוזר לכתבתם הראשון אם רואה שהש"ץ והצבור עומדים בכתבתם שבשניה או סמוך לו מלפניו או מלאחריו יאמר ג"כ אח"כ הפסוק למען ירבו דהא מסתמא הוא קרא ג"כ השניה כמותם ורגלים לדבר איכא. ודין אם שינה באיזה ברכה מכפי מה שטבעו לה חכמים שכתב המ"א בשם הרמב"ם יבואר אפ"ה בסימן ס"ח במ"ב ע"ש:

כ"ז אע"פ שהחתן גם כן עוסק במצוה, עכ"ז המיעוט של עוסק במצוה פטור מן המצוה, היינו מי שעוסק במלאכת מצוה, אבל חתן יש טרדה מחשבת, ולולא הפוסק היה חייב (רש"י).

כ"ה ע"י שו"ע (או"ח סי' קכב ס"א): אם בא להפסיק ולענות קדיש וקדושה בין י"ח ליהיו לרצון, אינו פוסק, שיהיו לרצון מכלל התפלה הוא. אבל בין יהיו לרצון לשאר תחנונים, שפיר דמי: הגה - ודוקא במקום שנוהגין לומר יהיו לרצון מיד אחר התפלה, אבל במקום שנוהגין לומר תחנונים קודם יהיו לרצון, מפסיק גם כן לקדיש וקדושה. ובמקומות אלו נוהגים להפסיק באלהי נצור, קודם יהיו לרצון, לכן מפסיקין גם כן לקדושה ולקדיש ולברכו (ד"ע לפי רשב"א שהביא הב"י). ומיהו הרגיל לומר תחנונים אחר תפלתו, אם התחיל ש"צ לסדר תפלתו והגיע לקדיש או לקדושה, מקצר ועולה, ואם לא קצר יכול להפסיק כדרך שמפסיק בברכה של ק"ש, אפי' באמצע:

משנה ברורה: שפיר דמי - היינו דמותר אפילו לענות סתם אמן וכ"ש אמן דהאל הקדוש וש"ת ואיש"ר וקדושה וברכו והא דמסיים בסוף הסעיף כדרך שמפסיק בברכת ק"ש ושם אינו מותר לסתם אמן וכנ"ל בסימן ס"ו שם הלא איירי ברגיל לומר תחנונים ע"כ עשאוים עליו קבע ודמין קצת לשמ"ע וברישא איירי במי שרגיל לומר לפרקים ע"כ אין להם דמיון לשמ"ע כלל ולפ"ז במדינותינו שאלהי נצור רגילין הכל לאומרו אין להפסיק בו לסתם אמן בין קודם שהתחילו בין באמצע:

אבל במקום וכו' - ר"ל אפילו אם לא התחיל עדיין לאומרו ואפילו אם דרך האיש ההוא להחמיר לעצמו לומר יהיו לרצון תיכף אחר הח"י ברכות ואירע לו לומר איש"ר וקדושה קודם שאמר יהיו לרצון ואין לו שהות לומר יהיו לרצון מותר לו לענות ומ"מ לכתחלה יראה ליזהר שלא יבוא לידי כן כי יש מחמירין בזה:

תחנונים קודם וכו' - וטוב לומר יהיו לרצון קודם התחנונים ואחריהם [אחרונים]:

ולקדיש ולברכו - ועיין בסימן ס"ו הדברים שמפסיקין באמצע ברכת ק"ש וה"ה הכא. ואם כבר סיים הכל אלא שאינו יכול לפסוע מחמת אדם שמתפלל לאחוריו וכמ"ש לעיל בסימן ק"ב לכולי עלמא יכול להפסיק ולענות אמן ובמאמר מדרכי כתב בפשיטות דאפילו ב"ה וב"ש מותר אז לומר:

ומיהו וכו' - גם זה מיירי המחבר בשכבר אמר יהיו לרצון דאל"ה לא היה המחבר מיקל דהוא ס"ל דבכל גווני אין להפסיק קודם יהיו לרצון והאי ומיהו אסוף דבריו

דמקצר ועולה קאי ור"ל דאע"פ שאמר מתחלה דבין יהיו לרצון לשאר תחנונים שפיר דמי להפסיק מ"מ אם יכול לקצר כדי לעקור רגליו עדיף טפי דאע"פ שאמר יה"ל מ"מ כ"ז שלא פסע הוי כעומד לפני המלך:

מקצר ועולה - דהיינו שמפסיק באמצע התחנונים ופוסע לאחוריו דאין חובה לומר תחנונים בכל פעם ואם אין לו שהות לפסוע ולא אמר יהיו לרצון קודם אלהי נצור טוב שיאמר עתה יה"ל קודם שיענה עמהם:

כ"ו ע"י רמב"ם (תשובה פ"ח ה"ב): העולם הבא אין בו גוף וגויה אלא נפשות הצדיקים בלבד בלא גוף כמלאכי השרת, הואיל ואין בו גויות אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא דבר מכל הדברים שגופות בני אדם צריכין להן בעולם הזה, ולא יארע דבר בו מן הדברים שמארעין לגופות בעולם הזה, כגון ישיבה ועמידה ושינה ומיתה ועצב ושחוק וכיוצא בהן, כך אמרו חכמים הראשונים העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהן ונהנין מזיו השכינה, הרי נתברר לך שאין שם גוף לפי שאין שם אכילה ושתייה, וזה שאמרו צדיקים יושבין דרך חידה אמרו, כלומר הצדיקים מצויין שם בלא עמל ובלא יגיעה, וכן זה שאמרו עטרותיהן בראשיהן כלומר דעת שידעו שבגללה זכו לחיי העולם הבא מצויה עמהן והיא העטרה שלהן כענין שאמר שלמה בעטרה שעטרה לו אמו, והרי הוא אומר ושמת עולם על ראשם ואין השמחה גוף כדי שתנוח על הראש כך עטרה שאמרו חכמים כאן היא הידיעה, ומהו זהו שאמרו נהנין מזיו שכינה שיודעים ומשיגין מאמתת הקדוש ברוך הוא מה שאינם יודעים והם בגוף האפל השפל. [ראב"ד] העוה"ב אין בו גוף. א"א דברי האיש הזה בעיני קרובים למי שאומר אין תחיית המתים לגופות אלא לנשמות בלבד, וחיי ראשי לא היה דעת חז"ל על זה שהרי אמרו כתובות (דף ק"א) עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן ק"ו מחטה וכו' וכן היו מצוין לבניהם (שבת ק"ד) אל תקברוני בכלים לבנים ולא בשחורים שמא אזכה, וכן אמרו (סנהדרין צ"ב) שלא ישובו הצדיקים לעפר אלא עומדין בגוייתם, וכן אמרו (שם /סנהדרין/ צ"א) במומם עומדין ומתרפאין, וכל אלה מוכיחים כי בגוייתם הן עומדין חיים, אבל אפשר שהבורא ישים גוייתם חזקות ובריאות כגוית המלאכים וכגוית אליהו זכור לטוב והיו העטרות כמשמען וכפשוטן ולא יהיה משל.

כ"ז מקום הידים (אגדות הגר"א).

כ"ח מקום הרגלים (אגדות הגר"א).

כ"ט בפה. שהן ג' משמשין לג' רב"ג [-ראש בטן גויה] (אגדות הגר"א).

ל הוא במקום הכולל כל השלשה (אגדות הגר"א).

לא השמטת הצנזורה.

לב שכל העולם כולו ניזונין בימין, וצדיקים בשמאל, שהיא הצופנת לעוה"ב, כמ"ש מה רב טובך כו' (אגדות הגר"א).

לג שהן מסטרא דשמאלא (אגדות הגר"א).

לד **הרחוקים מצדקה**. ר"ל תורה שנקראת צדקה, כמ"ש וצדקה תהיה לנו כו'. ד' שמות שלה. ועוד ד' דרגין, ל"ב נתיבות חכמה, נ' שערי בינה, בהן ימינא ושמאלא, ואדם ודמות אדם. והן רמוזין בשירת משה, אז ישיר כו', היינו א', והן ב' אחוריים שהן ב' מרכבות, (הרוכב) ה' רוכב] על עב, כי תרכב כו' (אגדות הגר"א).

לה ע"י שו"ע (או"ח סי' תקנד סכ"ב): מקום שנהגו לעשות מלאכה בט' באב, עושין. במקום שנהגו שלא לעשות, אין עושין. ובכל מקום ת"ח בטלים, וכל הרוצה לעשות עצמו תלמיד חכם לענין זה עושה. ואפילו במקום שנהגו שלא לעשות, מותר ע"י אינו יהודי, אפילו בביתו. ופרקמטיא להרויח ולהשתכר במקום שנהגו שלא לעשות מלאכה, אסור. ובמקום שנהגו לעשות, מותר אלא שממעט שאפילו משנכנס אב ממעטין מלישא וליתן: הגה - ולא נהגו באיסור מלאכה כי אם עד חצות (מנהגים). ונהגו להחמיר

עד חצות בכל מלאכה שיש בה שיהוי קצת, אפילו מעשה הדיוט. אבל דבר שאין בה שיהוי, כגון הדלקת נרות או קשירה וכדומה, מותרת. ולחלוב הפרות טוב לעשות על ידי אינו יהודי, אם אפשר באינו יהודי:

משנה ברורה: אין עושין - כדי שלא יסיחו דעתם מהאבלות ומטעם זה גם בלילה אסור במלאכה דהא גם בלילה מחוייב להתאבל מיהו כל מלאכה שאין בה שיהוי שרי דאין מסיח דעתו בכך:

עושה - ולא מיחזי כיוהרא דהרואה אומר דמניעתו ממלאכה הוא מפני שלא נזדמן לו מה לעשות:

ואפילו במקום שנהגו שלא לעשות - כגון במדינתנו: מותר ע"י עכ"מ - אכן לבנות בנין דאושא מילתא אסור אפילו ע"י עכ"מ:

אם אפשר בנכרי - ואם א"א בנכרי מותר לעשותה בעצמו כמו בחוה"מ [מ"א] ועיין בביאור הגר"א שמצדד להקל תמיד ע"י ישראל בעצמו:

י' עי' שר"ע (או"ח סי' עא ס"א): מי שמת לו מת שהוא חייב להתאבל עליו, אפילו אינו מוטל עליו לקברו, פטור מק"ש ומתפלה. ואפילו אם רוצה להחמיר על עצמו ולקרית, אינו רשאי. ואם יש לו מי שישתדל בשבילו בצרכי קבורה, ורוצה להחמיר על עצמו ולקרית, אין מוחין בידו (עיין ב"ד סי' שמ"א):

משנה ברורה: שהוא חייב - שהם שבעה קרובים אב ואם בן ובת אח ואחות ואשתו:

אינו מוטל - כגון שמתה אחותו הנשואה לבעל דהבעל חייב לטפל בקבורתו:

פטור וכו' - ואם קרא אינו יוצא וצריך לחזור ולקרית אחר הקבורה. [חידושי רע"א]:

ומתפלה - וכן מכל הברכות אפילו ברכת הנהנין ומכל מצות האמורות בתורה. ואם רוצה לאכול פת אף דאינו צריך לברך המוציא מ"מ צריך ליטול ידיו ולא יברך על הנטילה [ברכ"י יו"ד שמ"א] ואם יש חבורה בעיר שנוהגין שכתפים מיוחדים להוציא המת ולאחר שנתעסקו הקרובים בצרכי המת ימסרוהו להם והם יקברוהו משמסרהו להם מיד חייב בכל המצות ואפילו קודם שהוציאוהו מהבית ששוב אינו מוטל עליהם ולפ"ז לא יפה עושים האוננים שממתנינים להתפלל עד אחר קבורה דתיכף כשנתפשרו עם הח"ק בעד מקום קבורה ונתנו להם כל הוצאות ותכריכים חייבים להתפלל ואמנם לפעמים שעדיין אינן שוין באיזה מקום יקברוהו והוא כבודו של מת או כ"ז שמספידין אותו אזי פטור ותיכף אח"ז מותר להתפלל וחייב אבל במקום שאין חבורה המיוחדת לזה אף שיש לו מי שיתעסק בקבורה עבורו נמשך האנינות עד שיקברוהו וישליכו העפר עליו ומיד שמתחילין להשליך העפר עליו ילך האבל לבית של הקברות ויקרא ויתפלל שם. ואם נמשך אנינות עד סמוך לסוף זמן ק"ש שהוא עד רביע היום כפי ערך השעות של יום ואם יתפלל כסדר יעבור הזמן של ק"ש יקרא ק"ש בלא ברכות ואח"כ יתפלל כסדר ויקרא עוד הפעם ק"ש עם הברכות. ואם נמשך האנינות עד לאחר ארבעה שעות דעת המ"א דברכות שחר דהיינו מה שקודם ב"ש לא יאמרם אף שיש לו פנאי כיון שבשעת עיקר חיובו שהוא בבוקר היה אז פטור ויש חולקין עליו וספק ברכות להקל זולת ברכת התורה וברכת שלא עשני גוי ושלא עשני עבד ושלא עשני אשה אותן הברכות אף להמ"א יוכל לברך [ולא יניח תפילין עיין לעיל בסימן ל"ח ס"ה] ויתפלל ה"ח ברכות לבד אבל ברכת ק"ש משמע בשו"ע לעיל בסימן נ"ח ס"ו דכבר עבר זמנם ולפי מה שכתבתי לעיל בסוף סי' נ"ח במשנה ברורה מותר לו לומר אף ברכת ק"ש כיון דבאונס עבר הזמן ולכו"ע אפשר דיכול לומר פסוקי דזמרה עיין לעיל בסימן נ"ב חידושי רע"א. ואם עדיין לא כלו הארבע שעות שהוא שליש היום רק שהוא סמוך לזמן ההוא ואם יתפלל כסדר יעבור זמן התפלה ויצטרך להתפלל ש"ע אחר שליש היום ידלג פסוקי דזמרה וכאופן שנתבאר לעיל בסימן נ"ב בדין איחר

לבוא לבית הכנסת אבל לא ידלג מק"ש וברכותיה כלל אף שע"ז יהיה מוכרח להתפלל ש"ע אחר שליש היום [דה"ח עי"ש טעמו ויש לעיין לפמ"ש"כ מתחלה] עוד כתב בדה"ח דאלו הברכות שלא עשני גוי ועבד ואשה ובה"ת זמנן כל היום ואפילו אחר חצות אם נקבר יאמרם אבל תפלת י"ח לא יתפלל רק עד חצות ולא יותר גם א"צ להשלים אותה תפלה בתפלה הסמוכה כגון אם לא התפלל שחרית לא ישלים במנחה דלא דמי לשכח או נאנס ולא התפלל שחרית דמשלימה במנחה דהתם באמת היה מחוייב רק שע"י סיבה לא התפלל משא"כ כאן דהוי פטור מדין וכן הדין במנחה ומעריב וה"מ אם היה מתו מוטל לפניו מעת התחלת חיוב התפלה עד השלמת זמנה כגון שהיה מתו מוטל לפניו מעלות השחר והאיר פני כל המזרח עד אחר חצות אבל אם מת לאחר שכבר התחיל החיוב עליו כגון לאחר שהאיר כל פני המזרח אף על פי שלא קברוהו עד אחר חצות משלים בזמן מנחה דהואיל וחל עליו החיוב מתחלת עת שבא זמן התפלה אף על פי שלא היה שהות לגמור התפלה מ"מ כיון שחל עליו החיוב חייב להשלים אח"כ התפלה בזמן מנחה. ואפשר דבזה חייב ג"כ לברך ברכת השחר אם לא בירכן בבוקר כשקם ממטתו דהא בשעת חיובן היה חייב ועיין לעיל בסימן נ"ב בה"ל:

להחמיר - פי' ומיירי בשאין לו מי שיעסוק בצרכי המת א"נ דמיירי בכל גווני שאסרוהו מפני כבודו של מת שלא יאמרו מת זה קל הוא בעינו של אונן ואין חרד על מיתתו וזהו דעת המחבר עצמו מעיקר הדין ומה שכתב אח"כ אין מוחין ר"ל דמ"מ אין אנו יכולין למחות במי שנוהג היפך זה דיש לו על מי לסמוך היכא שיש לו מי שישתדל בשבילו בצרכי קבורה:

בשבילו - פי' דאפילו אם מוטל עליו לקברו רק שיש לו בני אדם אחרים שיתעסקו בשבילו ורוצה להחמיר על עצמו אין מוחין בידו זהו דעת ראב"ה וכתב רש"ל בתשובה סי' ע' שעכשיו לא נהגו כראב"ה:

סימן שמ"א - דשם פסק דאינו רשאי להחמיר בכל גווני וכן עיקר [אחרונים] ומ"מ בן שהוא אונן על אביו ויש מתעסקין בלעדו מותר לו לילך לבה"כ"נ לומר קדיש עליו כי זהו כבודו של אביו ומותר לכו"ע ומכ"ש בשבת וי"ט ודוקא כשאין אבלים אחרים אבל כשיש אבלים אחרים לא [פמ"ג ודה"ח]:

י' עי' שר"ע (או"ח סי' עב ס"א): נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן, בין אותם שהם לפני המטה, בין אותם שהם לאחריה, מאחר שלמטה צורך בהם, פטורים. ושאר המלוין את המת, שאין למטה צורך בהם, חייבים:

משנה ברורה: וחלופי חילופיהם - אף על פי שיש שהות לאחרונים לקרוא בעוד שנושאים הראשונים אפ"ה פטורין מפני דלפעמים נמלכין ונותנין להם לשאת ולפיכך אין להם להתחיל:

בהם - כגון בעיר שיש בה חבורה המזומנת לכך וכל בני החבורה מחליפין לשאת לפי שכולם חפצים לזכות בו כולם פטורים מק"ש לפי שהם טרודים טרדת מצוה ואפילו הרחוקים מהמטה ובמקום שאין חבורה המזומנת לכך הסמוכין למטה פטורין לפי שדרך לזכותם בהמצוה כשיכבד על הנושאים אבל הרחוקים מהמטה חייבין:

חייבים - בק"ש [ואף על פי שהלויית המת הוא בכלל ג"ח וגמ"ח הוא מן התורה מ"מ הם אינם טרודים כלל ויכולין לקרות פסוק ראשון בכונה ובעמידה והשאר כשהם מהלכין] אבל פטורין מתפלה כמש"כ סימן ק"ו:

עי' שו"ע (יו"ד שנח ס"א): נושאי המטה וחילופיהן וחילופי חילופיהן בין אותם שהם לפני המטה בין אותם של אחריה מאחר שלמטה צורך בהם פטורים (מקריאת שמע) ושאר המלוין את המת שאין למטה צורך בהם חייבים: ביאור: פטורים - שהעוסק במצוה פטור מן המצוה (ש"ך).